

SPOR O NEJSTARŠÍ DĚJINY PARDUBIC

František ŠEBEK

V minulém svazku Východočeského sborníku historického (dále VčSH), otiskl Tomáš Čurda polemickou stat' *Schizma v nejstarších dějinách Pardubic a fenomén archeologie*.¹⁾ Jelikož jsem zřejmě oním schizmatikem, využil jsem laskavé ochoty redakce VčSH, abych na ni na tomto místě reagoval. Nebudu ale sdílet osobně útočný styl článku Tomáše Čurdy a nebudu ani uvádět na pravou míru řadu jeho osobních výpadů. Tento svůj text také nebudu rozesílat k publikování redakcím dalších periodik, jak to dělá T. Čurda. Budu se co nejvíce držet faktické roviny. Aby čtenář, který se neorientuje v jemných nuancích problematiky, si mohl učinit širší přehled, rozeberu pramennou základnu k historickým počátkům Pardubic a pokusím se na tuto problematiku znovu podívat prizmatem současných znalostí.

První dochovanou písemnou zprávou o existenci kláštera cyriaků v Pardubicích a zároveň první zprávu o Pardubicích jako takových obsahuje listina papeže Bonifáce VIII. z 15. prosince 1295, kterou papež vzal pod svou ochranu všechny tehdy existující a v listině jmenované kláštery tohoto řádu²⁾ a zároveň potvrdil jejich majetek. Z formulace listiny se dovídáme, že pardubický klášter existoval při kostele sv. Bartoloměje a spravoval též kostel sv. Jiljí a sv. Václava na Chlumku a měl nějaké domy (*domibus*,

1) Tomáš ČURDA, *Schizma v nejstarších dějinách Pardubic a fenomén archeologie*, VčSH 33, 2018, s. 151–167. Totožný text zaslal Tomáš Čurda k otištění též do Zpráv Klubu přátel Pardubicka 53, 2018, s. 17–27.

2) Označení řádu „*cyriakové*“ je novějšího data a užíváno je zejména v Čechách. Přesněji jde o řád křížovníků s červeným srdcem, a to o kající řád řeholních kanovníků s řeholí sv. Augustina (častěji v původních pramenech užíván název „*ordo fratrum de poenitentia beatorum martyrium sub regula sancti Augustini*“). Více k tomu viz Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Řád křížovníků s červeným srdcem*, Sborník východočeských archivů 5, 1984, s. 209–210 a pozn. 3 na s. 222. V tomto textu budeme pro stručnost dále užívat ono jednodušší a tradiční označení *cyriakové*.

zřejmě kamenné budovy), pozemky a louky (*terris, pratis*).³⁾ Listina se nedochovala v originále, ale její obsah známe až z konfirmace papeže Julia II. z roku 1507, která bývala uložena v archivu kostela sv. Marka v polském Krakově.⁴⁾ Opis privilegia Bonifáce VIII. ze zmíněné listiny Julia II., ověřený roku 1684, se dochoval též v řádovém archivu pražských cyriaků, dnes uloženém v Národním archivu v Praze.⁵⁾ Místní jméno Pardubice má ve zmíněných opisech nedochované původní Bonifácovy listiny podobu „*in Pordabii*“ (1507) a „*in Pordoby*“ (1684).

Z komentované listiny je zřejmé, že klášter s kostelem sv. Bartoloměje a kostel sv. Jiljí se nacházely v jedné a téže lokalitě – v Pardubicích, zatímco kostel sv. Václava na Chlumku lze přesvědčivě ztotožnit s kostelem sv. Václava na dnešním katastru obce Mikulovice.⁶⁾ Bližší lokalizace klášterního kostela sv. Bartoloměje a jemu nějak podřazeného kostela sv. Jiljí v oněch Pardubicích je ale nyní předmětem sporu, jemuž se budeme ještě níže věnovat. V tuto chvíli zatím jen konstatujeme, že daleko široko jediný kostel sv. Jiljí stojí v dnešních Pardubičkách a že nynější kostel zasvěcený sv. Bartoloměji (dnes děkanský) stojí v historickém centru Pardubic, na dnešním náměstí Republiky.

3) „*ecclesiam sancti Bartolomei in Pordabii cum snacti Egidii et santi Wenceslai in Elubinek capellis, domibus, terris, pratis et omnibus pertinentiis*“. Citace podle Franciszek PIEKOSIŃSKI (ed.), *Kodeks dyplomatyczny malopolski /1178–1386/*, sv. I, in: Monumenta mediaevi historia res gestas Poloniae illustrant, III, Kraków 1876, č. 125, s. 147–150. Na to, že výčet nemovitého majetku jednotlivých klášterů uváděný v privilegii Bonifáce VIII. není pravděpodobně jenom formální obecnou pertinenční formulí, ale odráží reálný stav, upozornila Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Řád křižovníků s červeným srdcem*, s. 213.

4) Edičně zpřístupnil F. PIEKOSIŃSKI (ed.), *Kodeks dyplomatyczny malopolski*, s. 147–150. Fotokopii listiny, jejíž originál býval v archivu kostela sv. Marka v Krakově, mně kdysi věnoval archivář Zdeněk Bičík; ta je nyní k dispozici ve Východočeském muzeu v Pardubicích.

5) Tento text zpřístupnil formou regestu Josef EMLER (ed.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, II, Praze 1882, č. 2751, s. 1201 (dále jen *RBM*). Starší přepis (nepřesný) otiskl též Johan Nepomuk ZIMMERMANN, *Diplomatische Geschichte der aufgehobenen Klöster, Kirchen und Kapellen in der königl. Hauptstadt Prag*, Prag 1837, příloha I. O uchování ověřeného insertu z roku 1684 v Národním archivu v Praze viz Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Řád křižovníků s červeným srdcem*, pozn. 30 na s. 226.

6) O tom podrobněji viz František ŠEBEK, *Kostel sv. Václava na Chlumku u Pardubic v listině z r. 1295*, VčSH 1, 1991, s. 3–12. Dodejme ještě, že místní jméno Chlumeck má v opisech listiny z roku 1295 podobu „*in Elubinek*“ (r. 1507) a „*in Eluhmek*“ (r. 1684). J. N. Zimmermann to četl jako „*in Chlubinek*“. Viz edice listin citovaných zde v pozn. 3 a 4. V originálně dochovaných listinách z roku 1350 (o nich viz níže v textu) je jméno této lokality uvedeno ve tvaru „*Chlumeck*“. K otázce lokalizace Chlumku viz ještě zde pozn. č. 59.

V roce 1994 objevil archeologický výzkum vedený Tomášem Čurdou na louce za hřbitovem v Pardubičkách, asi 50 až 60 m severozápadně od kostela sv. Jiljí základy jiného kostela s částí opevňovacího příkopu.⁷⁾ V těchto místech (na zmíněné loučce) se již v předchozích archeologických sezónách objevily zbytky středověkého pohřebiště.⁸⁾ Vedle toho se v roce 1995 při archeologickém výzkumu Archeologického ústavu ČAV prováděném v Pardubicích při rekonstrukci kostela sv. Bartoloměje ukázalo, že tento kostel byl mimo původní předpoklady postaven až na začátku 16. století za Viléma z Pernštejna.⁹⁾ Na základě těchto skutečností vyslovil jako první Martin Ježek domněnku, že kostel objevený v Pardubičkách je ve skutečnosti klášterním kostelem sv. Bartoloměje a že klášter cyriaků tam stál až do svého zániku za husitských válek (konec dubna 1421). Dále tvrdí, že „*jediná ves jménem Pardubice ležela ve 13. stol. v místech dnešních Pardubiček*“.¹⁰⁾ Dnešní historické jádro Pardubic prý bylo osídleno až při založení města Arnoštem z Hostýně ve třicátých letech 14. století. Před vznikem města odtud neznáme žádné archeologické nálezy; nejstarší údajně pocházejí až z pokročilého 14. století. Rozvoj hospodářské činnosti na tomto území umožnila až regulace říčních toků provedená zřejmě

7) Viz Tomáš ČURDA, *Archeologický výzkum v Pardubičkách*, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 20, 1994, s. 96–100. Poměrně rozsáhlá literatura Tomáše Čurdy k tomuto tématu je v nejdůležitějším výběru uvedena v jeho zde citovaném článku *Schizma v nejstarších dějinách Pardubic*, a proto uvedu jen Tomáš ČURDA, *Pardubičky – stručné shrnutí výsledků archeologického výzkumu z let 1993–2005*, VěSH 15, 2008, s. 47–66.

8) O výzkumu na této lokalitě z roku 1973 viz Petr SOMMER, *Výsledky archeologického výzkumu v Pardubičkách*, in: *Středověká archeologie a studium počátků měst*, Praha 1977, s. 113–117. Výzkum v roce 1975 vedl Jan Rulf (nepublikováno, dokumentace ve VČM). O celkové situaci archeologického výzkumu v Pardubičkách viz též moji faktickou poznámku in: František ŠEBEK, *Poznámky k nejstarším dějinám Pardubic*, VěSH 5, 1996, s. 39–40.

9) Martin JEŽEK, *Výzkum v Pardubickém chrámu sv. Bartoloměje*, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 21, 1995, s. 92–112; TÝŽ, *Příspěvek k poznání průběhu stavby gotického kostela*, Sborník společnosti přátel starožitností 4, 1996, s. 147–152. Před provedením tohoto výzkumu se soudilo, že pod základovým zdívem části presbytáře se objevuje malá část románské apsidy původního kostela (viz František ŠEBEK, *První etapa výzkumu u presbytáře kostela sv. Bartoloměje v Pardubicích*, Zpravodaj KMVČ – spol. vědy XII/1, s. 113–119). V půdorysu a ve zdivu sklepních prostor děkanství bývala spatřována stopa cyriackého kláštera (viz P. SOMMER, *Výsledky archeologického výzkumu v Pardubičkách*, s. 113–117).

10) Martin JEŽEK: *O poloze vsi „Pordobic“*, VěSH 5, 1996, s. 1–28, citát je ze s. 22.

Arnoštem z Hostýně.¹¹⁾ Zhruba takto naznačené teze o nejstarším vývoji Pardubic vehementně hájí proti mým dříve formulovaným námitkám¹²⁾ T. Čurda s podporou několika dalších autorů.

Pojďme se tedy znovu obrátit k pramenům, které vypovídají o podobě Pardubic na sklonku 13. až začátku 14. století. Řekli jsme, že podle listiny z roku 1295 někde na území Pardubic (*Pordabii*, *Pordoby*) stál klášter s kostelem sv. Bartoloměje a kostel sv. Jiljí. Na území týchž Pardubic stálo v té době také panské sídlo. Psal se po nich jejich nejstarší, jménem známý držitel, pan Půta z Dubé, který se s predikátem „z Pardubic“ připomíná v dochovaném zápisu v knize půhonné desk zemských k roku 1318 (šťastnou náhodou se zlomek těchto knih zachoval v originále). Půta z Pardubic (*Potho de Pordobicz*)¹³⁾ podal tehdy žalobu na několik zemanů z Holohlav a z okolí, kteří mu vyloupili a spálili v Holohlavech jeho dvorec i s úrodou a odvěkli čeled'. Půta z Dubé (a Pardubic) patřil k vlivným českým pánům¹⁴⁾ z rozrodu Ronovců a po boku svých příbuzných se mj. účastnil odboje značné části české šlechty proti králi Janovi Lucemburskému. Odboj skončil 23. dubna 1318 mírem v Domažlicích a následně po něm se české panstvo smířené s králem ujímalo v Praze mocenských pozic. Po delší době tenkrát začal zasedat zemský soud a Půta z Dubé (a z Pardubic) tehdy zažaloval ony zemany z Holohlav a okolí, aby s nimi soudně vyřídil dřívější záštit. O rok později, v srpnu 1319, když se v Praze konal zemský sněm, zúčastnil se pan Půta zasedání zemského soudu coby přísedící v jedné komplikované kauze. V protokolu ze zasedání je v deskách zemských uveden jako *Pothone de Pordebicz*.¹⁵⁾ O Půtovi je to také poslední dochovaná zpráva.

Panské sídlo majitelů Pardubic, po němž se psali, nepochybně stálo někde v místech nynějšího zámku a tady lze prostřednictvím archeologických

11) Viz tamtéž.

12) F. ŠEBEK, *Poznámky k nejstarším dějinám Pardubic*, s. 50–54.

13) Viz Josef EMLER (ed.), *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae a. MDXL igne consumptarum*, I, Praeae 1872–1878, s. 40 (dále cituji jako *RT*). Originální Zlomek kvaternu desk půhonných 1316–1322 je uložen v Knižovně Národního muzea v Praze, sign. B14. Zápis je na pag. 64.

14) Základní data o Půtovi z Dubé a celkově o Ronovcích ve vztahu k Pardubicím viz František ŠEBEK a kol., *Dějiny Pardubic*, I, Pardubice 1989, s. 41–46 a poznámky na s. 167–170.

15) *RT*, I, s. 27; Zlomek kvaternu desk půhonných, Knižovna Národního muzea, VIII. B14, pag. 44. Písmeno „e“ ve slově *Pordebicz* je v originále napsáno tak těsně mezi ostatními písmeny, že při zvětšení originálního záznamu se mi zdá, že pisár chtěl možná spíš napsat „o“ – *Pordobicz*. Editor dokumentu (Josef Emler) to četl jako „e“, což respektujeme i zde, byť s opatrnou výhradou.

nálezů doložit osídlení zřejmě od konce 13. století. Našla se tu keramika datovaná do 13. století jednak v různých vyrovnávacích vrstvách, zjištěných v rámci stavebních rekonstrukčních prací v areálu zámku v osmdesátých letech 20. století, tak také zlomek keramiky z konce 13. století pocházející přímo z kulturní vrstvy, rozpoznané při archeologickém výzkumu v roce 1998 ve sklepech severního křídla paláce.¹⁶⁾

Nedaleko panského sídla, na Labi a poblíž jeho soutoku s Chrudimkou, se nepochybně nejpozději od počátku 14. století, ale možná už od konce 13. století nacházelo místo, kde se vybíralo clo za plavení dřeva. Toto místo můžeme snad lokalizovat někam poblíž brodu, respektive přivozu přes Labe. Ten byl v místech pozdějšího labského mostu za zámkem (stával pár desítek metrů západně od dnešního zdymadla) a tedy pod dohledem původního panského sídla. Koryto vodního toku Labe se v těchto místech časem měnilo a v době, o níž uvažujeme, jistě vypadalo poněkud jinak. Výše uvedená příbližná (možná) datace počátků vybírání cla z voroplavby a existence přivozu (brodu) na Labi se opírá o dva dokumenty: o privilegium Karla IV. z roku 1357 a listinu Vladislava Jagellonského z roku 1494 vydanou ve prospěch Viléma z Pernštejna.

První listina je z 19. srpna 1357 a Karel IV. jí potvrdil pražskému arcibiskupovi Arnoštovi z Pardubic a jeho bratrům (jmenovaní jsou dva: Bohuš /Bohuta/, probošt litoměřické kapituly a zároveň osobní kaplan Karla IV., a Smil z Pardubic) právo vybírat na Labi u Pardubic clo za plavení dřeva.¹⁷⁾ Dozvídáme se tu, že Karel pánům z Pardubic toto právo potvrdil už před deseti lety (1347) jako český a římský král, ale nyní jej ztvzuje znovu jako císař (listina byla také opatřena majestátní císařskou pečetí). Nyní císař zpřisnil sankce za porušení tohoto práva (přitom polovina pokuty měla nově připadnout královské komoře). V listině se vypravuje, že clo od plavců (mimochodem neobvykle vysoké) se tu vybíralo již za předchozích majitelů, pánů z Dubé, s nimiž otec příjemců Karlova privilegia, Arnošt

16) Výzkum ve sklepech severního křídla paláce (v jeho severozápadním nároží) v roce 1998 vedl dr. Vít Vokolek. Vycházím zde z jeho informace z doby výzkumu a sdělení, že dataci zmíněné keramiky ještě konzultoval s doc. Miroslavem Richtrem a podle něj ji lze datovat nejspíše do posledních desetiletí 13. století. Nálezy keramiky datovatelné do konce 13. století z vyrovnávacích vrstev objevené v 80. letech 20. století jsou z navážky pod podlahou přízemí jižního křídla paláce (datování opírám o tehdejší sdělení dr. Jana Frolíka). Podle sdělení J. Frolíka (2018) je fragmentů s keramikou datovatelnou do 13. století v různých navážkových vrstvách v areálu zámku daleko víc.

17) Bedřich MENDL (ed.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, Pars VI., Praha 1929, č. 643, s. 359–360 (dále cituji jako *RBM*).

z Hostýně, vyměnil Pardubice za svůj hrad Vízmburk a že tedy to clo na Labi vybíral jako oni. Proč to neobvyklé vyprávění, jaký to mělo účel? Musíme si uvědomit, že právo vybírat clo patřilo ke královským regálům a soukromým osobám jej mohl povolit (přenechat) jenom panovník. Žádné takové povolení ale majitelé Pardubic evidentně neměli, a pokud chtěli clo dále vybírat, museli si je nechat nějak legalizovat. Arcibiskup Arnošt sám byl zdatný právník a Karel IV., jak známo, úzkostlivě dbal na dodržování listinných ujednání a jejich právní preciznost. Kdyby arcibiskup Arnošt využil panovníkovy přízně a požádal ho o zcela nové privilegium na clo, znamenalo by to, že jejich otec „hospodařil“ na Labi u Pardubic nelegálně a také oni by tak jednali. Proto bylo nutno Arnošta z Hostýně z toho aspoň nějak vyvinutím oním vyprávěním, že se tak dělo odedávna a začali s tím jiní a vysvětlit, jak k tomu Arnošt „nevinně“ přišel. S vybíráním cla na Labi od vorařů začali tedy předchozí majitelé Pardubic podle všeho prostým úchvatem bez náležitých oprávnění někdy v dobách nepevné královské vlády až bezvládní. Možná už koncem 13. století za nepokojných let po smrti Přemysla Otakara II. a poručnické vlády Oty Braniborského (1278–1283), provázené šlechtickou anarchií, nebo na začátku 14. století v období bojů o český trůn po smrti Václava III. (1306) do nastoupení Jana Lucemburského a prvních nepokojných let jeho vlády, poněkud stabilizované po Domažlickém míru (1318). V naznačené době se také v pramenech objevuje Půta z Dubé i jeho synové vskutku nejednou mezi bezuzdnými šlechtickými kořistníky.¹⁸⁾ A ještě předtím měl takovou pověst i Půtův otec, mocný Hynek z Dubé. Dá se předpokládat, že pány z Dubé mohlo právě v uvažované době lákat na citlivém místě ohbí Labského toku s řadou meandrů, při zvyšující se intenzitě plavení dřeva z Orlických hor, a začali vybírat od vorařů ve jménu jejich ochrany clo.¹⁹⁾ Voraři totiž museli někde v těchto místech přirozeně plavbu zpomalit, ne-li krátce přerušit.

V listině z roku 1357 není bližší lokalizace místa vybírání cla uvedena. Jen z logiky věci lze usuzovat, že se to místo nacházelo poblíž přivozu (brodu), o němž hovoří až listina Vladislava Jagellonského z 3. května 1494.²⁰⁾ Když

18) Viz odkaz na literaturu uvedenou v pozn. 14. Pokud se při rozhodnutí pánů z Dubé vybírat na Labi od plavců clo nejednalo o čistý úchvat královského regálu, souhlas s tím od některého z vladařů neměl náležitou listinnou podobu. Na ní by se privilegium Karla IV. pro pány z Pardubic určitě odvolalo.

19) Nabízí se lákavá hypotéza, že mezi zavedením cla na Labi a založením panského sídla existuje časová souslednost a kauzální vztahy, zvláště existenci přivozu (brodu) přes Labe.

20) František DVORSKÝ (ed.), *Archiv český*, 16, Praha 1897, č. 597, s. 465 (dále cituji jako *AC*).

totiž Vilém z Pernštejna začal v nedávno koupených Pardubicích budovat rezidenční město, nemohl vystačit při překonávání labského toku jenom s přívozem a rozhodl se postavit v těch místech most a požádal k tomu o povolení krále. K samotnému postavení mostu královské privilegium nepotřeboval, ale chtěl-li na něj přenést právo vybírat mýto, které se dosud vybíralo na svobodném přívozu přes Labe tam „u tvrze“ a „který požívali bez překážky první držitel“, to se již dotýkalo panovníkova regálu. A tak král nařídil, že pan Vilém musí most opravovat a smí potom vybírat mýto, ale „toliko to, což jest od starodávna na svrchu dotyčným přívozu z lidí, z vozuov, z koní, i z jiných věcí dáváno bylo.“ Kdyby byl most zkažen a zatím neopraven, „každý může řeku přejít nebo přejet na místě přívozu.“ Most musí umožnit, „aby plavci les plaviti bez překážky toho mostu mohli.“ Lze tedy jenom předpokládat, že původním přechodem přes Labe byl v těchto místech nejprve prostý brod,²¹⁾ časem upravený jako přívoz. Už v roce 1340 se někde v okolí Pardubic vyskytovala vesnice Lhota u Přívozu (Lhota de Przewoz).²²⁾ Zanikla někdy do konce 15. století.

V týchž Pardubicích, kde se nacházel klášterní kostel sv. Bartoloměje (nechme zatím stranou jeho polohu) a jemu podřízený kostel sv. Jiljí, stálo tedy na konci 13. století někde v místech dnešního areálu zámku panské sídlo a poblíž na břehu Labe nejpozději od začátku 14. století místo, kde se vybíralo clo od vorařů, a brod, respektive přívoz přes Labe. Tomu všemu se říkalo Pardubice (*Pordabii, Pordoby, Pordobicz, Pordebicz*). Přívoz (brod) byl logicky komunikačně důležité místo. Vedla tudy cesta umožňující přechod Labe rovněž na citlivém místě v ohbí labského toku a kromě toho i blízko jeho soutoku s Chrudimkou. Cesta představovala, obecně vnímáno, spojnici mezi královskými městy Chrudimí a Hradcem (Králové), respektive jejich spádovými oblastmi. Aniž máme nějaké exaktní hmatatelné doklady, sotva si lze představit, že toto exponované místo nemělo nějaké stabilně osídlené zázemí. Máme si ale představovat, že potom mezi prostorem okolo panského sídla s brodem a celnicí až k sídlišti v Pardubicích – Pardubičkách, tj. na vzdálenost zhruba 1,5 až 2 km nebylo až do založení poddanského města Arnoštem z Hostýně (někdy před rokem 1340, nejspíše kolem roku 1332) žádné osídlení, jak tvrdil M. Ježek a vytrvale opakuje T. Čurda?

21) Téměř všichni historikové Pardubic, počínaje Josefem Sakašem, tvrdí jakoby samo sebou, ač bez jasného dokladu, že v místech labského mostu býval původně přes Labe brod. Přiznám se, že jsem k nim patřil též.

22) Viz *RBM*, IV, č. 2067, s. 806.

Podívejme se tedy na tento prostor (dnešní historické jádro města) podrobněji. V této části Pardubic došlo během staletí k intenzivní zástavbě a přečetným a opakovaným zásahům do terénu. Archeologické situace zde ovšem byly zaznamenávány až v nejnovější době a to jen výjimečně a omezeně. Sotva lze proto odtud očekávat souvislejší nálezy celky dokumentující sídlištní aktivity z námi sledovaného období. V posledních letech se nicméně díky skutečně profesionální archeologické dokumentaci a důslednějšímu sledování zásahů do terénu snad blýská na lepší časy. V roce 2013 se na náměstí Republiky, v prostoru mezi kostelem sv. Bartoloměje a budovou Komerční banky, prováděla rekonstrukce plynového vedení. Ve výkopu pro kabelové vedení se narazilo na archeologické situace a záchranný archeologický výzkum provedený Východočeským muzeem v Pardubicích přinesl pro historii Pardubic závažná zjištění. Předně se tu objevila stopa opevňovacího městského příkopu (12 m šířky a 3,5 m hloubky od dnešní úrovně terénu) evidentně z předpernštejnského období.²³⁾ V zásypu příkopu se v nejspodnějších vrstvách našly keramické zlomky datované jak do 14. století (autor výzkumu je považuje nejspíše za inkruzi při budování příkopu), tak nálezy keramiky pocházející z 15. století.²⁴⁾ Pro účel našeho pátrání jsou ale důležitá hlavně další zjištění. Vně tohoto příkopu, pár metrů odtud byl ve výkopu pro kabelové vedení objeven objekt, který lze interpretovat jako pozůstatek zásobnicové jámy, druhotně zřejmě použité jako odpadní. Ve výplni tohoto objektu se našla větší torza keramických nádob, které lze datovat do konce 13. až počátku 14. století.²⁵⁾ Asi 2 m odtud narazili archeologové ve výkopu na zbytek další zásobnicové nebo odpadní jámy, v jejíž neporušené části se ve výplni kromě mazanice, uhlíků a zvířecích kostí našly zlomky keramiky datované rovněž do konce 13. až počátku 14. století.²⁶⁾ Ještě v prosinci téhož roku se uskutečnil v týchž místech – na zatravněném prostoru před zvonici další záchranný archeologický výzkum vyvolaný opravou vodovodního potrubí. Ve výkopu 2,2 × 2 m archeologové zdokumentovali další (třetí)

23) Viz Tomáš ZAVORAL, *Nález pozdně středověké fortifikace z Pardubic*, VěSH 28, 2015, s. 43–79.

24) TÝŽ, *Pardubice – náměstí Republiky, záchranný archeologický výzkum při rekonstrukci plynovodu na ppč. 2664/5*, nálezy zpráva archeologického odd. VČM, čj. 388/2014, s. 20.

25) Zachycený zbytek objektu (v dokumentaci výzkumu označený jako objekt č. 1) měl v průměru asi 120 cm a hloubku od nynějšího terénu asi 1 m). Viz tamtéž, s. 10 ad.

26) Objekt v dokumentaci výzkumu označený jako č. 2. Blíže viz tamtéž, s. 11–12.

zásobnicový objekt, který však byl poničen třemi recentními zásahy, proto se zachovalo pouze torzo původního objektu. Mezi nálezy tohoto torza jsou zlomky keramiky datované do první poloviny 14. stol. a starší zlomky z konce 13. stol. (pravděpodobně inkruze).²⁷⁾ A v prosinci téhož roku se ještě na stejném prostranství ve výkopu pro uložení elektrického kabelu podařilo archeologicky zdokumentovat obdélný objekt, který byl dle tvarové charakteristiky a typu nálezů identifikován jako pozůstatek zahlobeného suterénního domu nebo menšího sklípku (cca 3,7 × 2,5 m), zaniklého požárem. V těsné blízkosti ještě byly zjištěny tři kúlové jámy, které s objektem domu nebo sklípku nejspíše tvořily konstrukční celek. Ve zbytcích objektu se našly keramické zlomky datované do 14. století.²⁸⁾ V prostorově limitovaných podmínkách pouhého výkopu pro kabelové vedení nebo výkopu pro opravu vodovodního potrubí se přesto podařilo při záchranném archeologickém výzkumu zjistit závažné skutečnosti. Podle mínění vedoucího zmíněných akcí, Tomáše Zavorala, se přes torzálnost nalezených situací daných charakterem záchranného výzkumu a stupněm recentního narušení objektů ukazuje prostorová a zřejmě i funkční souvislost zjištěných objektů, zvláště když z jejich náplně byl vyzvednut obdobný materiál, především keramika z konce 13. a 14. století, stejně jako byly ve všech případech zachyceny obdobné požárové vrstvy a četné kusy mazanice.²⁹⁾

Máme tu jasný doklad, byť přirozeně v torzálním stavu, že v historickém centru Pardubic (v prostoru nám. Republiky – mezi kostelem sv. Bartoloměje a budovou Komerční banky) existovalo osídlení z konce 13. až počátku 14. století, tedy před vznikem poddanského města za Arnošta z Hostýně. I zde tedy stála nějaká sídlištní část Pardubic. Stojí za povšimnutí, jak hodnotí výše nastíněná archeologická zjištění T. Čurda ve zde diskutovaném článku. Podle jeho lakonického vyjádření „*v prostoru prozkoumaném archeology jihozápadně od kostela se v roce 2013 jednalo o nález drobných sídlištních objektů ze 14. století.*“³⁰⁾ Pozorný a soudný čtenář si jistě udělá úsudek sám.

27) Viz Tomáš ZAVORAL, *Pardubice – náměstí Republiky, záchranný archeologický výzkum při havárii vodovodu na pp. 2664/5*, nálezořá zpráva archeologického odd. VČM, čj. 591/2013, s. 9–11.

28) Viz Tomáš ZAVORAL, *Pardubice – náměstí Republiky, záchranný archeologický výzkum při výměně elektrického kabelu na pp. 2664/5*, nálezořá zpráva archeologického odd. VČM, čj. 551/2013, s. 11–13.

29) Tamtéž, s. 21 a volně parafrázované závěry z výše citované nálezořá zprávy čj. 559/2013.

30) T. ČURDA, *Schizma*, s. 155.

Zůstaňme ještě u prostoru jižně od kostela sv. Bartoloměje, konkrétně u objektu zvonice, postavené v roce 1556 v původním parkánovém prostoru za dvorkem někdejší městské školy.³¹⁾ Přízemní kamenná a zaklenutá část zvonice se na východní straně přilepila k vnitřní městské hradbě. Tato spodní kamenná část nesla potom vlastní dřevěnou konstrukci zvonice, jejíž renesanční podobu zachytil na vedutě Pardubic z roku 1602 Jan Willenberg. V přízemí objektu měla být adaptována prodejna křesťanského kulturního střediska Bartholomeum a před zahájením stavebních prací byl uvnitř proveden v roce 1992 zjišťovací archeologický výzkum vedený tehdy archeologem Východočeského muzea T. Čurdou. Je překvapivé, že výsledky tohoto výzkumu zveřejnil až po 23 letech (!)³²⁾ a ještě více mě udivuje, jak nálezy zde objevené T. Čurda interpretuje s využitím jenom zčásti dochované dokumentace z výzkumu (!). Ve dvou menších sondách se pod podlahou zvonice objevilo především několik koster uložených v orientované poloze V–Z, z nichž dvě byly evidentně narušeny základovým zdívem městské hradební zdi vybudované Vilémem z Pernštejna.³³⁾ Byly tedy evidentně starší než hradba z pernštejnské éry. Opakovaně jsem byl přítomen na probíhajícím výzkumu a dobře vím, že hrobové jámy byly nezřetelné a bez nálezů, ve vrchních vrstvách se pod podlahou zvonice nacházely fragmenty keramiky různého stáří. V jednom místě se pod úrovní hrobů provedl odkryv na rostlý terén (byl tedy bez nálezů), mírně svažité směrem k západu. Tomáš Čurda přišel nyní s teorií, že hroby byly založeny do zasypaného městského předpernštejnského příkopu a podle něj to dokládá prý v zásypu příkopu nalezený keramický materiál. Motivem této jeho teorie (celých 20 let se o ní nezmínil) je zřejmě objev předpernštejnského opevňovacího příkopu při výše zmíněném výzkumu v roce 2013 nedaleko od zvonice. Zda tento předpernštejnský opevňovací příkop sahal až do prostoru později postavené zvonice, vůbec není jisté a především je zcela pochybná Čurdova představa o založení hrobů do zasypaného opevňovacího městského příkopu. Pohřbívat se mohlo jen do vysvěcené půdy a u nějakého kostela. Farní kostel Zvěstování P. Marie, vzdálený vzdušnou čarou nějakých 200–300 m odtud, mezi nímž a zde komentovanými hroby se nacházela městská zástavba, nelze brát v úvahu. Žádný „detašovaný

31) O počátcích a historii zvonice při kostele sv. Bartoloměje viz Josef SAKAŘ, *Dějiny Pardubic n. L.*, IV, Pardubice 1928, s. 81.

32) Tomáš ČURDA, *Předpernštejnský příkop s hroby pod pardubickou zvonici*, VěSH 28, 2015, s. 81–106.

33) K dataci vzniku pernštejnského opevnění města Pardubic viz F. ŠEBEK, *Poznámky k nejstarším dějinám*, s. 39.

hřbitov“ v zasypaném příkopu nemohl být. Čurda se naopak dovolává „kapacitní nedostatečnosti hřbitova původního při farním kostele Zvěstování P. Marie.“³⁴⁾ To je další omyl. Když hřbitov u zmíněného farního kostela P. Marie ve městě přestal vyhovovat, Vilém z Pernštejna před rokem 1510 postavil na konci předměstí hřbitovní kostel sv. Jana Křtitele, u něj nový hřbitov a tento projekt ještě spojil se založením špitálu.³⁵⁾

Pokusíme-li se shrnout právě nastolenou problematiku, je zřejmé, že v místech pozdější zvonice se objevily stopy pohřbívání z doby před érou pánů z Pernštejna a že někde blízko musel stát kostel. Nemohl to být farní kostel Zvěstování P. Marie ani pozdější a mladší kostel sv. Bartoloměje, který ještě nestál.³⁶⁾ V této souvislosti si dovoluji připomenout názor historiků Petra Macka a Martina Ebela, kteří zpracovali v roce 1996 stavebně historický výzkum kostela sv. Bartoloměje a domnívají se, že původní klášter cyriaků stál někde v okolí nynějšího kostela, nejspíše někde jiho-východně nebo na jih od dnešní stavby.³⁷⁾

Stavba kostela sv. Bartoloměje podniknutá na začátku 16. století Vilémem z Pernštejna jistě souvisela se záměrem založit tu klášter minoritů. Pan Vilém si přitom počínal promyšleně a mimo jiné zřejmě navázal na tradici

34) T. Čurda se při tomto konstatování opírá o výrok Josefa Sakaře, kterého nepřesně cituje; viz T. ČURDA, *Předpernštejnský příkop*, s. 94. Měl zřejmě na mysli J. SAKAŘ, *Dějiny Pardubic n. L.*, díl IV, s. 11. Na tomto místě ale Sakař jenom píše: „*Přerušeny hřbitůvek při farním kostele se neobnovil.*“ Sakař naráží na požár města 1507 a na výstavbu nového farního kostela a zřejmě předjímá přesunutí hřbitova k novému kostelu sv. Jana Křtitele.

35) Viz *AC*, 17, č. 921, s. 136–137. K přesunutí hřbitova od farního kostela k novému hřbitovnímu kostelu na předměstí viz též František ŠEBEK, *Toulky historií Pardubic*, 1, Pardubice 2017, s. 50–51.

36) T. ČURDA, *Pernštejnský příkop*, s. 94 naznačuje souvislost hrobů pod zvonici s archeologicky dokumentovaným pohřbem nalezeným Pavlem Šebestou u jižní strany kostela sv. Bartoloměje, který má ale úzkou souvislost s dnes již nedochovanou barokní Černou kaplí; viz *Výzkumy v Čechách 1969*, ARÚ Praha 1972, č. 154c, s. 104 (P. Šebesta). Stejně tak hroby narušené základem pernštejnského kostela sv. Bartoloměje je třeba vnímat s problematikou datace vzniku a vývoje této stavby. Souvislost těchto nálezů s pohřby pod zvonici nemůže být žádná jednak pro velkou vzdálenost obou míst (musel by tam existovat „megahřbitov“ bez kostela), jednak vzhledem k nálezům sídlištních objektů v tomto prostoru při archeologickém výzkumu v roce 2013, a konečně vzhledem k odlišné dataci vzniku pohřbů u kostela (resp. v kostele) a hrobů pod zvonici.

37) Petr MACEK – Martin EBEL, *Pardubice. Arciděkaný kostel sv. Bartoloměje. Stavebně historický průzkum*, Praha 1996, Rukopis v archivu Arciděkaného úřadu v Pardubicích, s. 49–50.

kláštera zničeného husity. Svědčí o tom zvolené patrocinium sv. Bartoloměje, které na nový kostel přenesl ze zaniklého klášterního kostela cyriaků. Zmínění Petr Macek a Martin Ebel v této souvislosti upozornili, že přenesení svatobartolomějského patrocinia na nový kostel z příliš vzdálených Pardubiček považují za nepravděpodobné.³⁸⁾ M. Ježek na to reagoval konstatováním, že původní zasvěcení nového kostela vlastně neznáme a ke změně patrocinia na sv. Bartoloměje mohlo dojít později, protože svatobartolomějské patrocinium se u tohoto kostela vyskytuje v dochovaných písemných pramenech poprvé až k roku 1651.³⁹⁾ Domyšleno, tím by při založení minoritského kláštera Vilémem z Pernštejna nějaká návaznost na tradici husity zničeného kláštera cyriaků neexistovala. Není tomu ale tak! Zasvěcení sv. Bartoloměje u tohoto perňštejnského kostela můžeme nepřímou doložit už k roku 1524. Toho roku totiž získal Vojtěch z Pernštejna od krále Ludvíka Jagellonského pro Pardubice privilegium na konání jarmarku právě na svátek sv. Bartoloměje (!).⁴⁰⁾ K tomu musím připojit aspoň stručné vysvětlení. Jarmarky se konaly vesměs po několik dní, často více než týden, a představovaly kromě ekonomického profitu také jednu z významných městských festivů. Termínově jarmarky navazovaly kromě ekonomických a lokálně politických zřetelů často na poutě, konané ve spojitosti s hlavními církevními svátky nebo s výročními dny světců, jimž byl zasvěcen kostel ve městě. A to byl i případ Pardubic. Kostel se zasvěcením sv. Bartoloměje už tu tedy nepochybně toho roku stál.

Závažným dokumentem, který je důležitý pro objasnění počátků Pardubic a přímo se dotýká sporné lokalizace kláštera, je listina Arnošta z Hostýně z 22. listopadu 1332,⁴¹⁾ kterou Arnošt daroval klášteru cyriaků

38) Tamtéž, s. 49–50. K otázce přenesení patrocinia sv. Bartoloměje na nový kostel viz též F. ŠEBEK, *Poznámky k nejstarším dějinám*, s. 38–39.

39) Martin JEŽEK, *Poznámky k „poznámkám“ (k nejstarším dějinám Pardubic)*, VčSH 6, 1997, s. 126–127.

40) Viz AČ, 20, č. 170, s. 324 (s chybou v letopočtu); originál viz Státní okresní archiv Pardubice, Archiv města Pardubice 1, listina č. 2. Tento jarmark trval osm dní a poté se ještě odbýval tzv. ferjunkt s tím, že zahájení jarmarku bylo stanoveno na tři dny před svátkem sv. Baroloměje (24. srpna).

41) Listina je uložena v Národním archivu Praha, Archiv pražského arcibiskupství, listina č. 4. Text otiskl podle nepřesného opisu ze 17. století Johann Nepomuk ZIMMERMANN, *Diplomatische Geschichte der aufgehobenen Klöster, Kirchen und Kapellen in der königl. Hauptstadt Prag*, Prag 1837, příloha II. Podle fotografie originálu jsem text listiny zveřejnil in: František ŠEBEK, *Listina Arnošta z Hostýně z roku 1332 pro pardubické cyriaky*, Informační zpravodaj Klubu přátel pardubického muzea a Historického klubu – pobočka Pardubice 1990, č. 1–3, s. 1–5. Znovu s českým překladem je text podán u Tomáš ČURDA, *Pardubičky – stručné shrnutí výsledků archeologického výzkumu z let 1993–2005*, VčSH 15, 2008, s. 59–60.

vesnici Pardubice se všemi právy a příslušnostmi. Za tento velkorysý dar si vymínil, že mniši budou každodenně sloužit mši za jeho duši a přátel a že v klášteře bude vždy deset mnichů, z nichž šest musí mít kněžské svěcení. Vesnice, kterou Arnošt cyriakům daroval, jsou dnešní Pardubičky. O tom není sporu. Diskusní je formulace, v níž se vyjadřuje, že darovaná vesnice patří klášteři a způsob, jak je tam klášter specifikován. Píše se zde, že Arnošt z Hostýně „*donavi et dedi ... villam meam Pordowitz ... /cyriakům/ in monasterio sancti Bartholomei ibidem in Pordowitz degentibus.*“ Arnošt tedy dává svou vesnici Pardubice cyriakům žijícím v klášteře tamtéž (tam, zde) v Pardubicích.

Když ještě neexistovaly archeologickým výzkumem v Pardubičkách objevené základy kostela, byla situace zřejmá. Tomuto textu se rozumělo tak, že vesnice Pardubice byla darovaná „klášteři tamtéž v Pardubicích“, tj. klášteři nacházejícímu se v té části Pardubic, kde stál kostel sv. Bartoloměje a nedaleko něj i sídlo pána Pardubic.⁴²⁾ Po objevu základů kostela v Pardubičkách a poté, co se ukázalo, že dnešní stavba kostela sv. Bartoloměje je až z doby Pernštejnů, přišel M. Ježek s tvrzením, že onomu darování vesnice Pardubice cyriakům žijícím v klášteře tamtéž (*ibidem*) v Pardubicích se má rozumět tak, že Arnošt z Hostýně myslil klášter v Pardubicích-Pardubičkách, tedy v té darované vsi (tamtéž, tam, zde). Arnošt z Hostýně prý předal cyriakům tehdejší Pardubice jako celek, celou „*villam Pordowicz*“ – Pardubičky – jediné sídliště, neboť podle něj v Pardubicích až do založení města (poprvé je jeho existence připomínána roku 1340) žádné jiné sídliště nebylo.⁴³⁾

Jenomže žádným důkazem pro tvrzení, že objevený kostel v Pardubicích-Pardubičkách je kostel sv. Bartoloměje a u něho klášter, tato listina, jak to vytrvale opakuje T. Čurda, není, protože vesnice v Pardubicích-Pardubičkách nebyla tehdy jediným sídlištěm na „katastru“ Pardubic. Víme už z předchozího výkladu o dokladech osídlení z konce 13. až počátku 14. století v historickém centru Pardubic na náměstí Republiky. V té době existovalo i panské sídlo někde v místech nynějšího zámku, u něj celnice a přívoz (brod), sotva bez nějakého sídlištního zázemí. Tomu všemu se říkalo Pardubice a nelze ani vyloučit, že slova „klášter tamtéž v Pardubicích“ se vztahují na jinou část Pardubic, než je darovaná vesnice.

42) Takto jsem na rozdíl od starší literatury (Josef Sakař a částečně i Josef Tichý) interpretoval listinu Arnošta z Hostýně z roku 1332 poprvé v roce 1989 in: F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic*, I, s. 48–49.

43) Viz M. JEŽEK, *O poloze vsi „Pordobic“*, s. 21–22; Tomáš ČURDA, *Schizma*, s. 158–160 a opakovaně v jiných jeho statích uvedených v právě citované studii.

Ostatně, všimneme-li si detailně inkriminované formulace, napadne nás otázka, proč ta část textu nezněla, že Arnošt daruje svou vesnici Pardubice cyriakům žijícím v klášteře tamtéž /tam, zde/ (*dedi ... villam meam Pordowitz ... /cyriakům/ in monasterio sancti Bartholomei ibidem degentibus*)? To by přece stačilo a bylo by to jasné! Proč tam ale jsou podruhé, jaksi nadbytečně zmiňovány Pardubice? Nemá to nějaký smysl, význam? Nebudeme na tom stavět, ale za zamýšlení to stojí. Stejně jako nemůžeme přijmout představu, že by se Arnošt z Hostýně velkorysým darem cyriakům vzdal v Pardubicích veškerého pozemkového majetku s poddanými, kdyby zde tenkrát byly jediným sídlištěm, jak tvrdí M. Ježek a po něm T. Čurda, Pardubice-Pardubičky, tedy ona *villa Pordowitz*. Výklad znění listiny Arnošta z Hostýně z roku 1332 určitě není jednoznačný. Zkratka a dobře, slova „klášter tamtéž v Pardubicích“ umožňují obojí výklad (!). Mohl být: a) jak ve vesnici Pardubice-Pardubičky, b) tak na území dnešního historického centra Pardubic. Jenom současníci měli jasno a necítili potřebu to více rozvádět.

V souvislosti s touto úvahou si musíme ještě uvědomit, že tehdy probíhala v českých zemích transformace vesnických sídlišť ovlivněná celkovým a mnohvrstevnatým společenským pohybem vrcholícím ve 13. století za posledních Přemyslovců a leckde ještě za prvních Lucemburků. Slučovaly se drobné osady, některé zanikaly, velké katastry se drobily; přetvářela se struktura sídlišť s patrnou tendencí k centralizaci. Na některých velkých „katastrech“ existovalo několik sídlišť stejného jména, místní jména některých sídlišť se měnila.⁴⁴⁾ Území označované v době, kterou tu zkoumáme, jako Pardubice sahalo ještě na konci 13. století od panského sídla nedaleko soutoku Labe s Chrudimkou až k sídlišti v Pardubicích-Pardubičkách, které patrně tvořilo nejstarší ohnisko osídlení. To se vyvinulo ve vesnici (*villa*), kterou 1332 daroval Arnošt z Hostýně cyriakům. Jiné ohnisko osídlení na „katastru Pardubic“ existovalo někde v místech dnešního historického centra (známe po něm zatím jenom pár stop z náměstí Republiky). Ve stejné době nebo krátce potom, určitě před rokem 1340, Arnošt z Hostýně kousek odtud nechal zřídit poddanské městečko. Původní „katastr“ se tak přetvářel a městečko přijalo jméno Nové Město – jméno obvyklé u řady podobných míst v Čechách i na Moravě. Vesnice cyriaků převzala jméno Pardubice Mnichové (z toho potom asi od konce 14. nebo začátku 15. sto-

44) Tyto procesy naposledy souhrnně popisuje Josef ŽEMLIČKA, *Království v pohybu (Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy)*, Praha 2014; ke zde podanému výkladu viz zejména s. 198–211. Nástinu strukturálních proměn osídlení probíhajících také na „katastru“ Pardubic se u schématu na s. 210 citované práce zřejmě nejvíce blíží číslo 6.

letí vzniklo Pardubice Malé → Pardubičky). Vznikla tak dvě samostatná centra. Možná ale na původním velkém „katastru“ Pardubic existovalo ještě několik menších osad;⁴⁵⁾ časem zanikly nebo splynuly s některým ze vzniklých center. Pojmenování Pardubice žilo dál zejména díky panskému sídlu a jeho zázemí, brodu, celnici. Současníci zřejmě ještě nějaký čas vnímali Pardubice s Novým Městem. Tak je to formulováno v závěti Arnošta z Hostýně (a ze Staré) z roku 1340. Potomkům v ní postoupil tvrz Pardubice s Novým Městem („*municionem meam Pordubicz cum civitate nova*“).⁴⁶⁾ Takto vyjádřené pojmenování „Pardubice a na nich Nové Město“ se nám v pramenech ozve ještě o něco málo později (viz dále). Jméno Nové Město po čase zaniklo a začalo se užívat původní souhrnné pojmenování „Pardubice“, podle panského sídla.

Vraťme se od tohoto malého exkurzu o probíhajících změnách struktury osídlení k řešení zde především probíraného problému, kde se nacházel klášter cyriaků a kostel sv. Bartoloměje. Listina z roku 1332 nám nedává jednoznačnou odpověď, zaměříme proto pozornost na další důležitý písemný pramen, kterým jsou listiny z let 1349 až 1351, v nichž se vymezují hranice biskupství litomyšlského. Byl jsem v předchozích diskuzích tohoto tématu neprávem napadán, že účelově a nesprávně interpretuji znění zmínky o pardubických kostelích obsažené v onech listinách.⁴⁷⁾ Protože se jedná o pramen pro řešení našeho problému důležitý, proberme vypovídací hodnotu zmíněných dokumentů co nejdůkladněji.

Nejprve musíme aspoň stručně nastínit vznik, funkci a stav dochování dotčených listin. Litomyšlské biskupství vzniklo rozhodnutím papeže v souvislosti s povýšením pražského biskupství na arcibiskupství v roce 1344. Obvod nové diecéze měl vzniknout tak, že sousední biskupství olomoucké a pražské jí postoupí přiměřenou část svých území. Papež k tomu jmenoval rozhodčí komisi, ale komplikovaná jednání dlouho nevedla k cíli. Až na zásah Karla IV. se konečně dospělo k dohodě. Nejprve koncem roku 1349 byla učiněna dohoda mezi představiteli litomyšlské a pražské diecéze o odstoupení klášterů a farních kostelů (*subscriptum*

45) Hypoteticky se dá uvažovat o sídlištních objektech ze 13. až počátku 14. století objevených v Pardubicích-Slovanech: ulice V Lipínách a Divišova. Viz Jiří SIGL – Vít VOKOLEK, *Nové poznatky ke středověkému osídlení Pardubic, sídliště na Slovanech (k. u. Studánka)*, VčSH 20, 2011, s. 3–20.

46) Viz *RBM*, IV, č. 2067, s. 806.

47) Naposledy Tomáš ČURDA, *Schizma*, s. 160–161. Musím přiznat, že některé dílčí závěry je nyní nezbytné revidovat vzhledem k tomu, že jsem vycházel z nepřesného znění některých edic listin (doloženo níže v textu).

clerum et populum, monasteria et parhiales ecclesias cum universis eorum iuribus et pertinenciis) čtyř děkanátů z (králové)hradeckého archidiokanátu (děkanát chrudimský, vysokomýtský, poličský a lanškrounský), což představovalo 110 farností, tři venkovské a dva městské kláštery. Nedlouho potom (5. února 1350) se dospělo též k dohodě mezi představiteli litomyšlské a olomoucké diecéze tak, že olomoucké biskupství postoupí Litomyšli část olomouckého archidiokanátu a to děkanát šumperský a část děkanátu úsovského, což obnášelo celkem 30 farností.⁴⁸⁾

Pokud jde o obvod postoupených čtyř děkanátů od pražského arcibiskupství, obrátili se pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic a představitelé pražské metropolitní kapituly listinou vydanou v Praze 3. prosince 1349 k papeži se žádostí o potvrzení tohoto ujednání.⁴⁹⁾ Potom ale byly vystaveny nové dvě listiny adresované papeži v téže věci. Obě mají datum 4. listopadu 1350 a v zásadě shodný obsah. Jednu vydal v Litomyšli litomyšlský biskup s představiteli litomyšlské kapituly,⁵⁰⁾ druhou v Praze arcibiskup Arnošt s představiteli pražské metropolitní kapituly.⁵¹⁾ Na tyto žádosti reagoval papež Kliment VI. listinou z 12. dubna 1351, v níž z moci svého úřadu toto ujednání potvrdil.⁵²⁾ Pro úplnost dodejme, že papež vydal se stejným datem ještě jednu listinu, která schvalovala odstoupení části území olomouckého biskupství Litomyšli podle zaslané mu žádosti.⁵³⁾ Skutečnost, že papež v dubnu 1351 reagoval na listiny ze 4. listopadu 1350, vedla historiky k mínění, že listina z prosince 1349 nebyla k papežskému dvoru z nějakých

48) O procesu vymezení územní působnosti litomyšlského biskupství podrobněji viz Zdeněk NEJEDLÝ, *Dějiny Litomyšle a okolí*, I, Litomyšl 1903, s. 106–108; Jan Kapistran VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic a jeho doba*, Praha 1947, s. 141–145. Citace listin vymezujících obvod litomyšlského biskupství viz níže pozn. č. 49–53.

49) Edice listiny viz naposledy *RBM*, V/2 (ed. Jiří SPĚVÁČEK), Praha 1960, č. 746, s. 381–382. Originál dochován in Moravský zemský archiv v Brně, fond E06 – Benediktíni Rajhrad, listina č. 383.

50) Poslední edici listiny viz *RBM*, V/3 (ed. Jana ZACHOVÁ), Praha 2000, č. 985, s. 489–490. Originál listiny je uložen in Moravský zemský archiv v Brně, fond E06 – Benediktíni Rajhrad, listina č. 384.

51) Stručný regest viz *RBM*, V/3, č. 986, s. 490. Listina je v originále uložena in Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, fond Archiv města Litomyšl I, listina č. 9.

52) *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia* (dále cituji jako *MBV*), I (ed. Ladislav KLICMAN), Pragae 1903, č. 1333, s. 700–703.

53) Stručný regest *MBV*, I, č. 1332, s. 700 a podrobně *Codex diplomaticus Moraviae* (dále cituji jako *CDM*), VIII (ed. Vincenz BRANDL), Brünn 1874, č. 80, s. 47–51.

důvodů nakonec vůbec odeslána, patrně pro nějaké závady.⁵⁴⁾ Před několika lety ale prof. Zdeňka Hledíková objevila nade všechnu pochybnost, že listina z roku 1349 byla papežské kanceláři skutečně doručena a zaregistrována mezi přijatými dokumenty k vyřízení.⁵⁵⁾ Toto zjištění je pro nás velice důležité a musí se odrazit v interpretaci posuzovaných dokumentů. Není zatím zcela jasné, proč musela z Čech putovat do Avignonu k papeži ještě jedna žádost o schválení uzavřené dohody. Zde ale nechme tuto otázku stranou a zůstaňme u toho, že listina z roku 1349 obsahuje plnohodnotný výčet klášterů a farních kostelů postupovaných pražským arcibiskupstvím Litomyšli a zkoumejme případné diference mezi soupisy prezentovanými v této listině a v listinách z roku 1350. Zajímat nás přitom bude hlavně chrudimský děkanát, kam patřily Pardubice. Ještě poznamenejme, že ve všech zde probíraných listinách vyjmenovávané farní kostely nejsou až na jednu či dvě výjimky specifikovány patrocinielem kostela, ale jsou uvedeny jenom místním jménem sídla farního, případně filiálního kostela.

První nápadný rozdíl mezi listinami 1349 a 1350 je v tom, že listina 1349 vyjmenovává jenom farní kostely, zatímco v listinách z roku 1350 jsou uvedeny kromě farních kostelů i jejich případné kostely filiální. Druhý výrazný rozdíl je v tom, že seznam farních kostelů v listině z roku 1349 nemá co do způsobu, jak jsou místa seřazena, nějaký zřetelný systém,⁵⁶⁾ v listinách z roku 1350 jsou sepsány systematicky, jakoby sestavovatelé seznamu objížděli po obvodu každého děkanátu od jednoho kostela ke druhému.⁵⁷⁾ Celkový počet a výčet farních kostelů je u obou redakcí (1349, 1350) shodný (!)⁵⁸⁾ až na jedinou výjimku v chrudimském děkanátu. Seznam z roku 1349 tam totiž zahrnuje Jezbořice a nemá Chlumek (tj. farní kostel v dnešních Mikulovicích), zatímco seznam z roku 1350 Chlumek neopomenul, ale nezmiňuje Jezbořice.⁵⁹⁾

54) Viz literatura v poznámce č. 48.

55) Viz Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Limitační listiny litomyšlského biskupství*, Archivní časopis 59, 2009, s. 105–113.

56) Sestavovatelé tohoto seznamu vycházeli podle všeho z nějakého postupně vznikajícího inventáře kostelů, který měl k dispozici hradecký archidiokanát nebo pražské biskupství.

57) Postup při seřazení kostelů v chrudimském děkanátu jsem popsal a zachytil na mapce in: F. ŠEBEK, *Kostel sv. Václava na Chlumku*, s. 6–7.

58) V chrudimském děkanátu bylo 44 farních kostelů, tři z nich měly podle soupisu z roku 1350 kostel filiální. Složitější jsou některé odlišnosti grafické podoby místních jmen.

59) K této problematice viz podrobněji F. ŠEBEK, *Kostel sv. Václava na Chlumku*, s. 3–12. K tomu dodávám, že Jezbořice zůstaly malou enklávou

Všechny zmiňované listiny začínají výčet církevních subjektů na daném území nejprve vyjmenováním klášterů, přičemž ale eventuelní městské kláštery mendikantů jsou zmíněny až u příslušných lokalit vedle kostelů farních. Na zde sledovaném území stály tři venkovské kláštery (benediktini v Podlažicích, cisterciáčky v Sezemicích, cyriaci v Pardubicích) a dva městské kláštery (Chrudim, Vysoké Mýto).

Specifikum soupisu z roku 1349 spočívá také v tom, že když po vyjmenování klášterů následuje seznam farních kostelů, chybí mezi nimi Sezemice a Podlažice (nepočítaje výše zmíněný Chlumeck = Mikulovice). Absence Sezemic a Podlažic v seznamu far nemůže být náhodná. Racionální vysvětlení toho najdeme, když si uvědomíme, že klášterní kostely v Sezemicích i v Podlažicích měly zároveň funkci farního kostela. Sestavovatelé soupisu farních kostelů je prostě neopakovali, protože byla o nich řeč při výčtu klášterů. Jelikož jsou ale v seznamu farních kostelů jmenovány též Pardubice, uvedené předtím též mezi kláštery, znamená to logicky, že klášterní kostel pardubických cyriaků neměl současně farní funkci a vedle klášterního kostela tu existoval ještě samostatný kostel farní. Proto jsou Pardubice v listině z roku 1349 jmenovány na rozdíl od Sezemic a Podlažic dvakrát, stály tu dva kostely (klášterní a farní). Toto zjištění je pro nás důležité.

Soupis náležitostí předávaných litomyšlskému biskupství z vyznačeného území pražského arcibiskupství pořízený na začátku listopadu 1350 je podrobnější, než představuje o necelý rok starší soupis z roku 1349. Formulace týkající se kostelů v Pardubicích v podání roku 1350 před nás

olomouckého biskupství v Čechách a patronát nad kostelem vykonával dál olomoucký biskup. Jezbořice nicméně byly k litomyšlské diecézi počítány, jak vyplývá z mladších dokumentů, a jednalo se při sestavování soupisu z roku 1350 jednoznačně o opomenutí fary na samých hranicích diecéze. Doklady k patronátu jezbořického kostela přehledně viz Josef KURKA, *Archidiokanáty kouřimský, boleslavský, hradecký a diecéze litomyšlské (místopis církevní do r. 1421)*, Praha 1914, s. 635–636. K jezbořickému újezdu viz zejména Petr VOREL, *Česká léna olomouckého biskupství ve 12.–16. stol.*, VčSH 1, 1991, s. 49–106. Lokalizaci Chlumeck v listinách 1295 a 1350 se snažil znevěrohodnit M. JEŽEK, *Poznámky k „Poznámkám“*, pozn. 6 na s. 124–125 především poukazem na pověsti o klášteře v Jezbořicích (a také v Pardubičkách) objevující se od doby barokní. Vím o nich a zvažoval jsem je roku 1991 při lokalizaci Chlumku důkladně, ale nemohou ji vyvrátit. Existence pověstí o klášteře v Jezbořicích je jiné téma (dokonce se dá vytipovat pravděpodobný zdroj jejich vzniku), ale nemohu se jimi na tomto místě podrobněji zabývat. Jiná M. Ježkem uváděná data nemají s naznačeným problémem věcnou souvislost. M. Ježek přitom v obsáhlé poznámce k lokalizaci Chlumku nenabízí žádné jiné alternativní a věrohodné řešení.

staví několik problémů. Předně připomeňme, že soupis máme doložen ve dvou obsahově víceméně shodných listinách se stejným datem 4. listopadu 1350, avšak s drobnými odchylkami v grafickém provedení místních jmen a interpunkce mezi nimi. Jednu listinu vydal v Litomyšli litomyšlský biskup (A), druhou v Praze pražský arcibiskup (B). Dosud tiskem edičně zpřístupněný obsah listin v části textu, kde je zmínka o Pardubicích, má bohužel ve srovnání s originály listin některé nepřesnosti (!). Proto tu podejme inkriminovaný text podle dochovaných originálů obou listin:⁶⁰⁾

(A): ... *monasterium Cruciferorum in purdawicz...*

..., *nouaciuitas porduwicz ibidem cum filiali Tunchaad*, ...

(B): ... *monasterium Cruciferorum in purdawitz...*

..., *Nouaciuitas*, (?) *pordubicz ibidem cum filiali*, *Tunchaad*, ...

Před analýzou vypovídací hodnoty výše uvedeného sdělení je třeba konstatovat, že odchylky v označení místního jména (viz klášter in *Purdawicz* nebo *Purdawitz*; osada *Porduwicz* nebo *Pordubicz*) nemají v daném případě žádný význam. Je to historikům důvěrně známé komolení místních jmen ve středověkých latinsky psaných dokumentech. Ony dokumenty psali notáři často neznali těch míst ani smyslu jejich názvu, přechásto také nerozumějící české řeči a snažící se o latinizovanou podobu výrazu (viz např. Nové Město = *Nouaciuitas*).⁶¹⁾ V konkrétním případě Pardubic jde navíc jen o nepatrné diference.

Musíme se ovšem vyrovnat s problémem rozdělovacích čárek ve sledovaném slovním spojení a jejich rozdílným umístěním v obou listinách. Apriorně přitom nelze označit jednu nebo druhou verzi za jediné správnou.⁶²⁾ V listině A není za slovním spojením (Pardubice) *ibidem cum filiali* dělicí čárka a na slovo *filiali* navazuje *Tunchaad* = Tuněchody. Kostel v Tuněchodech ale nemohl být, jak by se mohlo zdát, filiálním k Pardubicím, protože v listině z roku 1349 se Tuněchody vyskytují mezi farními kostely.

60) Listina A je uložena in: Moravský zemský archiv v Brně, fond E06 – Benediktini Rajhrad, listina č. 384; listina B je uložena in: Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, fond Archiv města Litomyšl I, listina č. 9. V edici byla zpřístupněna listina A, naposledy in: *RBM*, V/3, č. 985, s. 498–490. Musím přiznat, že ve svých starších statích jsem vycházel jenom ze znění edic, čímž vznikly např. rozpory mezi zněním zápisu o pardubických kostelích v listině 1350 a 1351.

61) Z řady titulů viz alespoň Vladimír ŠMILAUER, *Úvod do toponomastiky*, Praha 1963, s. 33–35 aj.

62) Viz např., jak tendenčně a výběrově pracuje se zněním zde interpretovaných listin T. ČURDA, *Schizma*, s. 160–161.

Je tedy správné, když v listině B za slovem *filiali* a před místním jménem *Tunchaad* čárka je. Znamená to, že výrazu *ibidem cum filiali* musíme rozumět tak, že v Pardubicích byl farní kostel s filiálním „tamtéž“ (*ibidem* = tamtéž, tam, zde). Vychází nám potom logicky (s přihlédnutím k tomu, co prozrazuje listina z roku 1349), že k roku 1350 máme v rozlehlých Pardubicích tři kostely: klášterní, jeden farní a jeden filiální. A ony tam ve skutečnosti tři kostely také stály: kostel sv. Bartoloměje (klášterní), kostel sv. Jiljí v dnešních Pardubičkách a kostel P. Marie na Komenského náměstí (ve městě). Kostel sv. Jiljí, jak víme, se připomíná v pramenech už v roce 1295. O kostele P. Marie je první nezpochybnitelná písemná zpráva v dokumentu ze 7. května 1359. Tehdy papež Inocenc VI. potvrdil na žádost pražského arcibiskupa Arnošta jeho fundaci slavnostní zpívané mariánské mše v kostele P. Marie v Kladsku a zároveň stejnou mši, kterou založil se svými bratry ve farním kostele v Pardubicích.⁶³⁾ Že se jednalo o kostel P. Marie, lze odvodit z nedatovaného Arnoštova listu, jehož obsah byl zařazen do Arnoštovy formulářové sbírky. Tam se píše o fundaci této mše v kostele P. Marie a přenechání správy tohoto kostela pardubickým cyriákům s tím, že budou onu mši celebrovat.⁶⁴⁾ Kdy ale k oné fundaci slavnostní zpívané mariánské mše v Pardubicích došlo, nevíme. V papežské listině zmíněnou mši v Kladsku Arnošt založil roku 1351.⁶⁵⁾ Tu pardubickou patrně někdy potom.⁶⁶⁾ Samotný kostel P. Marie byl nepochybně založen a postupně budován v souvislosti s lokací poddanského městečka Nového Města v Pardubicích. Ve zkoumaných zde listinách ze 4. listopadu 1350 se tedy podle všeho jedním z pardubických kostelů minil právě kostel P. Marie.

Musíme se ještě také vyrovnat s problémem dělicí čárky ve slovním spojení Nové Město Pardubice. V listině A čteme: *nova civitas portuicwicz*; v listině B *Nova civitas, portubicz*. V originále listiny A čárka evidentně není, ačkoliv vydaná edice odvolávající se na tuto listinu ji v tištěném textu má.⁶⁷⁾ V originále listiny B je tato čárka patrná až při zvětšení di-

63) Viz *MBV*, II, č. 921–923, s. 366–367.

64) *Cancelaria Arnesti. Formelbuch des ersten Prager Arzbischofs Ernst von Pardubic* (ed. Ferdinand TADRA), Wien 1880, č. XI/11, s. 485.

65) O mariánské zpívané mši v Kladsku více naposledy Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Arnošt z Pardubic (Arcibiskup, zakladatel, rádce)*, Praha 2008, s. 68, 251. O významu pardubické slavnostní mariánské mši viz František ŠEBEK, *Návštěva Karla IV. v Pardubicích roku 1363 a jeho předpokládaná cesta do východních Čech a Vratislavi*. *VěSH* 30, 2016, s. 99–116.

66) V papežské listině se roku 1359 píše o „*misse b. virginis de novo... fundata*“ (*MBV*, II, č. 921, s. 366).

67) Viz edice v *RBM*, V/3, č. 50, s. 490. Na rozdíl od originálu listiny je v edici na sledovaném místě uvedena ještě nenáležitě čárka za slovem *filiali*.

gitálního záznamu a ještě si nejsem jist, jestli nepatří spíš k písmenu „p“ u následujícího slova „pordubicz“. Papežské potvrzení dohody o převodu území pražského arcibiskupství z 12. dubna 1351 za výrazem *nova civitas* čárku nemá,⁶⁸⁾ stejně jako zmíněný originál listiny A z roku 1350, ze které ostatně tento papežský dokument vycházel, jak to je také z obsahu zmíněné papežské listiny patrné. K problematice oddělovacích čárek mezi uváděným výčtem kostelů (tj. osad) je však třeba dodat, že ani jeden písař obou listin při umístění čárek mezi jednotlivými lokalitami neopíjval absolutní pečlivostí. V obou případech lze nalézt několik míst, kde písař evidentně opomenul čárku napsat, eventuelně ji naopak umístil tam, kde jistě neměla být. Nelze proto při řešení našeho problému činit jakékoli hlubší závěry z toho, zda čárka za „novým městem“ a před slovem „Pardubice“ má nebo nemá být. Domnívám se, že současníci situaci vnímali tak, jak jsme ji už jednou výše charakterizovali: roku 1350 se tedy ještě vnímalo Nové Město v Pardubicích, respektive Pardubice s Novým Městem. Ostatně, že Nové Město bylo vnímáno jako pardubické, respektive v Pardubicích, může plynout i z formulace již zmíněné papežské listiny z roku 1359. Papež totiž ztvrzuje fundaci zpívané mariánské mše v kostele P. Marie, který stál evidentně v Novém Městě, ale hovoří o něm jako o kostele *in Pardubicz*. Nebo že by do roku 1359 už ona výše naznačená změna pojmenování proběhla a označení Nové Město zaniklo, přežilo se?

Nyní je načase osvětlit otázku funkčního statutu a polohy těchto kostelů k roku 1350, respektive 1359 (zatím ještě nechme stranou lokalizaci klášterního kostela sv. Bartoloměje). Konstatovali jsme již, že kromě klášterního kostela tu stál farní kostel a jeden filiální. Odpověď se může zdát na první pohled jednoduchá. V papežské listině z roku 1359 se píše o kostele P. Marie jako o farním (*ecclesia parochiali in Pardubicz*)⁶⁹⁾ a tím pádem bychom měli kostel sv. Jiljí v Pardubičkách označit za filiální. Jenomže věc je komplikovanější. Kostel sv. Jiljí byl mnohem starší, a pokud by byl již dříve filiálním, tak vůči kterému mateřskému farnímu kostelu? Vždyť v Pardubicích tenkrát stál kromě sv. Jiljí jen sv. Bartoloměj a ten

Starší edice této listiny v *CDM*, VIII, č. 52, s. 26 má také nesprávně čárku za *nova civitas*, za slovem *filiáli* už v souladu s originálem listiny čárku nemá. Obě edice nesprávně píší *Pordawicz* místo správného v originále listiny uvedeného *Porduwic* (jak to má uvedeno i papežský insert z 12. dubna 1351).

68) Viz *MBV*, I, č. 1333, s. 702. Při prepisu seznamu kostelů vycházela papežská kancelář podle všeho z redakce v listině A.

69) *MBV*, II, č. 921, s. 366. Pro úplnost ještě poznamenejme, že v nedatované listině o fundaci zmíněné mše, sepsané někdy před rokem 1359, se uvádí jen *ecclesia* bez přívlastku farní (viz *Cancelaria Arnesti*, s. 485).

podle všeho nebyl, jak vyplývá ze zkoumaných listin (hlavně listiny z roku 1349), farním kostelem, nýbrž jenom klášterním. Jako logické a velice pravděpodobné se proto jeví vysvětlení, že kostel sv. Jiljí byl farním (jeho správu vykonávali také cyriakové) a když v souvislosti s vysazením Nového Města v Pardubicích vrchnost zřídila pro tamní obyvatele nový kostel P. Marie, byl zpočátku tento nový kostel ke staršímu farnímu kostelu sv. Jiljí v Pardubicích-Pardubičkách filiálním. Takový postup tehdy nebyl něčím neobvyklým, ba naopak, zvláště při lokaci měst při obdobné sídlištní situaci, docela běžný (!).⁷⁰ V Pardubicích naznačenou situaci zřejmě ještě zachycují listiny z roku 1350: ke staršímu farnímu kostelu sv. Jiljí byl filiálním „mladý“ kostel P. Marie v Novém Městě. Situace se ale záhy změnila a význam kostela P. Marie výrazně vzrostl, když při něm někdy mezi lety 1351 až 1359 arcibiskup Arnošt z Pardubic založil každodenní jitřní zpívanou mši s antifonou *Salve Reginae*. Zvýšila se přitažlivost kostela (*ad predictam missam multitudo populi o let singulis diebus devote convenire*)⁷¹ i objem liturgických a pěveckých výkonů, které tam zabezpečovali z donace arcibiskupa Arnošta a jeho bratrů zdejší cyriakové. Účastníci mše, kteří poté přistoupili kajicně ke zpovědi, mohli dostat stodenní odpustky. To vše se spolu s určitým rozvojem městečka a okolí (např. růst počtu usedlostí a obyvatel) dotklo správy kostela a ten se poté „osamostatnil“ a stal se farním. A tento nový stav reflektuje papežská listina roku 1359. Popsanou situaci, tj. farní kostel sv. Jiljí a farní kostel P. Marie zachycuje ještě dokument ze začátku 16. století – z roku 1512 (o něm více ještě níže v textu).

Abychom se přesto zbavili pochybností o správnosti tohoto výkladu, proberme pro jistotu ještě čistě teoretickou úvahu, že by k roku 1349–1350 (1351) v Pardubicích stály kostely jenom dva. Znamenalo by to, že roku 1350 ještě nestál kostel P. Marie, ale objevil by se tu až později (před 1359), tedy až za nějakých 30 a více let po vysazení města. Současně bychom museli připustit, že sestavovatelé listiny z roku 1349 by udělali v seznamu far vážnou chybu a zapomněli by na důležité farnosti v Sezemicích a Podlažicích. V tom případě bychom se mohli domnívat, že pardubický klášterní kostel cyriaků byl zároveň farním kostelem. K tomuto klášternímu a zároveň farnímu kostelu by mohl být sv. Jiljí podřízeným filiálním

70) Příklady takové situace uvádím in: František ŠEBEK, *K vývoji farní správy Pardubic v době předhusitské*, VčSH 2, 1992, s. 54, pozn. 22. Naznačený mechanismus popisuje a další analogie uvádí nejnověji J. ŽEMLČKA, *Království v pohybu*, s. 250 ad.

71) Viz *MBV*, II, č. 921, s. 366. O této mši a jejím významu viz literatura citovaná v pozn. č. 65.

kostelem. Za tohoto teoretického předpokladu bychom mohli spekulovat o třech variantách polohy a funkce těchto dvou kostelů:

A. Klášterní a zároveň farní kostel sv. Bartoloměje by stál někde v dnešním historickém centru Pardubic, nedaleko panského sídla a posléze vysazeného Nového Města. K němu filiální kostel sv. Jiljí by stál v Pardubičkách.⁷²⁾ Tady však narazíme na vážný problém. Sotva by potom byl v Pardubicích někdy mezi roky 1350 až 1359 nějakých 200 až 300 metrů vzdušnou čarou od farního kostela sv. Bartoloměje zřizován druhý farní kostel P. Marie. To by potom vedlo k neživotaschopnosti obou farností na jednom místě v poddanském městečku s malým zázemím. Nejde jenom o duplicitu bohoslužeb pro farníky a dělení jejich příslušnosti k tomu či onomu farnímu obvodu. Vězte, že tehdy už existoval k farním kostelům závazný přímus. Šlo také (a především) o otázky výživy příslušných kleriků: důležitou roli měl např. příjem z desátků odváděných farníky, jejichž sazba se u venkovských far odvozovala především od rozsahu půdy. Poté, co se v Čechách zhruba do konce 13. století dotvořila farní síť, venkovské farní obvody bývaly vymezovány na určitý počet vesnic s celkovou rozlohou půdy kolem 50 lánů, někde i dvojnásobek. Nehledě na další zdroje příjmů vázaných na počet farníků (akcidenční poplatky) aj.⁷³⁾ K rozdělení farních obvodů, respektive ke zvyšování jejich počtu musely v místě uzrát patriční podmínky (hustota osídlení aj.). Nastíněnou situaci si nemůžeme plést s případy existence nefarních kostelů spjatých s městskými kláštery a s činností mendikantů nebo s kaplemi typu modliteben aj., o čemž se ještě zmíníme níže. Naznačená varianta dislokace dvou blízkých farních kostelů by tedy v našem případě (poddanské městečko) nemohla nastat.

72) Takto situaci pardubických kostelů ve světle listin z roku 1295 a 1349–1351 v zásadě viděl i Josef SAKAŘ, *Dějiny Pardubic*, II, Pardubice 1926, s. 2–3 a někteří další starší autoři pišící o dějinách Pardubic. Sakař a další však neprovedli důkladnější analýzu zde probíraného listinného materiálu.

73) K tomu ze starší literatury viz František HRUBÝ, *Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od konce X. do konce XIII. stol. a jeho poměr ke státu*, Český časopis historický 23, 1923, s. 54 ad.; nověji potom Zdeněk FIALA, *Správa a postavení církve v Čechách od počátku 13. do poloviny 14. století*, Sborník historický 3, 1955, s. 68–69; František GRAUS, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*, II, Praha 1957, s. 176–179; Rostislav NOVÝ, *K postavení farského kléru v Čechách v době předhusitské*, Sborník historický 9, 1962, s. 137–192, ke zde uvedenému problematice zvl. s. 157–179. Pro úplnost dodávám, že u měst s hustším osídlením nezemědělského obyvatelstva se farský desátek někdy odvozoval od počtu komínů.

Mohly by tu oba kostely dobře stát, ledaže by sv. Bartoloměj nebyl farním kostelem, nýbrž jenom klášterním, ale potom by musely být v Pardubicích podle zkoumaných listin kostely tři.

B. Klášterní a zároveň farní kostel sv. Bartoloměje by stál v Pardubicích (tam, kde jej vidí T. Čurda a jiní) a nějakých 50–60 metrů odtud by stál filiální kostel sv. Jiljí. Farní a filiální kostel těsně vedle sebe by ale postrádal smysl (!). Filiální kostel⁷⁴⁾ se zřizoval jako vedlejší, pomocný („detašovaný“) chrám tam, kde žil na vzdálenějším místě větší počet farníků. Konaly se v něm pravidelné bohoslužby a mohly se tam odbývat kromě mší ve stanovených termínech s povolením správce fary další obřady: často pohřby; u filiálních kostelů bývaly proto také hřbitovy. Jenom farnímu chrámu ale bývalo vyhrazeno podávání svátosti oltářní a jenom tam se konaly křty, požehnání svátosti manželství aj. (proto také filiální kostely z této doby nemívají sanktuarium). Z řečeného je snad dostatečně zřejmé, že zřizovat základní provoz fary (farní kostel) a „pomocný“ filiální kostel v těsné blízkosti, asi 50–60 m vedle něj, by bylo zcela nesmyslné (!). Uvedme pro zajímavost příklady farních a k nim filiálních kostelů v polovině 14. století, jak je dokumentují listiny z roku 1350 (1351) v chrudimském děkanátu. Byly tu celkem tři. Kromě Pardubic měl klášterní a zároveň farní kostel v Podlažicích filiální kostel v Chrašicích (dnes část Chrasti), vzdálený 1,5 až 2 km odtud; farní kostel v Trhové Kamenici měl filiální kostel ve Svatém Mikuláši vzdáleném asi 3,5 km. Uvádět další příklady s analogickými výsledky z ostatních děkanátů snad už nemá ani smysl. Také tuto právě nastíněnou eventualitu farního a těsně vedle něj stojícího filiálního (pomocného) kostela nemůžeme přijmout (!).

C. Klášterní a zároveň farní kostel by stál v Pardubicích-Pardubičkách a po vysazení Nového Města se tam tehdy založený kostel P. Marie stal zpočátku k němu filiálním (stav k roku 1350) a později (do roku 1359) by se osamostatnil jako farní. Zásadním problémem této teoretické úvahy je, že by nám tím pádem zmizel kostel sv. Jiljí. Ten ale přece v Pardubičkách stál už v roce 1295 (povahou kostela sv. Jiljí se ještě budeme zabývat).

Shrneme-li závěry analýzy vypovídací hodnoty dokumentů z let 1349 až 1351 ve věci existence kostelů v Pardubicích, zdá se, že všechno svědčí

74) K charakteristice filiálního kostela viz např. Miroslav ZEDNÍČEK, *Kodex kanonického práva*, Praha 1994, s. 532–533.

pro existenci tří kostelů: klášterního, farního a k němu filiálního. I když budeme akceptovat tento závěr, je přesto třeba ještě jednou a z jiného úhlu pohledu posoudit otázku dvou kostelů blízko sebe, jak vyvstala objevem druhého kostela v Pardubičkách. Na některých lokalitách skutečně existují dva kostely blízko sebe. Například u benediktinského kláštera ve Vilémově existoval klášterní kostel a v areálu kláštera stál ještě kostel farní.⁷⁵⁾ To samozřejmě dává smysl a podobných případů bychom našli víc⁷⁶⁾ a mohlo tomu tak být i v Pardubicích (viz závěr popisu varianty ad A výše). Je to ale něco zásadně jiného, než jak to deklaruje v Pardubicích-Pardubičkách T. Čurda aj.: objevený kostel (údajně sv. Bartoloměje) byl prý klášterní a současně farní. Tuto jeho farní funkci skutečně dosvědčují archeologicky dokumentovaný poměrně rozlehlý hřbitov u něj. Druhý kostel (sv. Jiljí), zhruba 50–60 metrů od něj, měl být podle Čurdy k němu filiální. A to je, jak jsme doložili (ad varianta B), proti smyslu věci.

V případě kostela sv. Jiljí se ale musíme také vypořádat s často zdůrazňovaným pojmem „pouhé“ kaple (*capella*), jak se tento pojem vsutku objevuje ve zde zmiňované listině z roku 1295. Martin Ježek i Tomáš Čurda aj. se tímto termínem opakovaně zaklínají, aby jím stvrdili, že kostel sv. Jiljí nemohl být v době existence kláštera cyriaků farním kostelem, což se jim do jejich interpretace nejstarších dějin Pardubic vůbec nehodí. Termín kaple mohl být obecně použit pro vyjádření menší kostelní stavby jakéhokoliv funkčního typu, nebo aby se vyjádřil podřízený vztah ke kostelu vyššího řádu, jak na to ještě narazíme. V užším slova smyslu kaple (kaplička) ale byla v zásadě modlitebna se specifickým účelem, zpravidla privátní (např. hradní kaple); v době baroka bývaly u nás oblíbené kaple stavěné na rozcestích a nějak exponovaných místech (studánky, vrchy kopců atd.). Mohla to být případně privátní pohřební kaple či baptisterium; některé kaple zase měly úlohu poutního místa připomínajícího zázračné zjevení svatých nebo upomínající na nějakou mimořádnou památnou událost apod. Pokud by se některá taková funkce kaple v užším slova smyslu skutečně týkala kostela sv. Jiljí v Pardubicích-Pardubičkách, sestavovatelé seznamu církevních subjektů patřících pod svrchovanost litomyšlského biskupství by neměly důvod tuto církevní stavbu zaznamenat. A také v seznamu kostelů na území zkoumaného děkanátu žádný takový církevní objekt ani odjinud registrován

75) Viz Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1998, s. 685–686.

76) Podobná situace vznikla například u kláštera v Opatovicích n. L., kde vedle klášterního kostela existoval farní kostel, ale již mimo areál kláštera. Viz tamtéž, s. 401.

není. Jsou tam pouze kláštery, farní kostely a v jedné redakci ještě jejich případné kostely filiální.⁷⁷⁾

Pokud by ovšem někdy před koncem 13. století u sídliště v Pardubicích-Pardubičkách existovala eventuálně potřeba nějakou takovou kapli v užším slova smyslu zřídít, proč by se nestala součástí stavebního komplexu cyriackého kláštera, jako se to v jiných případech běžně stávalo? Viz například zmíněné hradní kaple, kaple v některých sídlech biskupů nebo v areálech klášterů, jako například kaple v areálu sedleckého cisterciáckého kláštera.⁷⁸⁾ Proč by takováto případná stavba kaple nelogicky stála samostatně (odděleně) pár desítek metrů od kláštera a jeho kostela se hřbitovem? Panské sídlo tu nebylo, nýbrž až na opačném konci „katastru“ Pardubic, nenacházelo se tu ani žádné věhlasné poutní nebo památné místo. A navíc, v listině z roku 1295 je jmenována ještě druhá pardubickým cyriakům patřící „*capella*“ – tj. kostel sv. Václava na Chlumku (dnes součást Mikulovic). I tam by podle toho musela existovat někdy koncem 13. století potřeba nějaké takové specifické církevní stavby, přičemž by se ale obyvatelé tamního sídliště a několika okolních vesnických sídlišť museli obracet pro nepostradatelnou duchovní farní službu k nějakému vzdálenému kostelu. Skutečnost tu vypadala jinak! Kostel sv. Václava na Chlumku – ona *capella* z roku 1295, byl podle nezpochybnitelného svědectví z roku 1350 (1351) kostelem farním.

Podívejme se na sledovaný problém ještě jinak a položíme si otázku, proč se v papežské listině z roku 1295 označují dva kostely patřící klášteru cyriaků termínem *capella* (kaple)? Zopakujme si, že papež touto listinou bere všechny tehdy existující a vyjmenované kláštery cyriaků pod svou ochranu i s jejich majetky a právními nároky. Pardubický klášter není označen termínem *monasterium*, jak bychom mohli očekávat, ale jenom jako *ecclesia* (kostel) sv. Bartoloměje. Jestliže se mělo potom vyjádřit, že tomuto kostelu = klášteru patří ještě dva jiné kostely, nezbylo než zvolit pro tyto podřazené kostely významově termín nižšího řádu a tak tedy bylo uvedeno *capella* (kaple). Došlo tak k terminologickému posunu významově o stupeň níž. Takových příkladů zná historická literatura řadu. Petr Sommer tento terminologický posun před lety označil jako výraz jazykové meto-

77) Ve zmíněných seznamech (1349–1351) klášterů a kostelů spadajících pod jurisdikci litomyšlského biskupství nejsou logicky zaznamenány ani jiné specifické typy kostelů, jako jsou například kostely špitální.

78) Více Viz P. VLČEK – P. SOMMER – D. FOLTÝN, *Encyklopedie*, s. 329–330. Šířeji o klášterních kaplích také viz Josef PETRÁŇ, *Dějiny hmotné kultury*, I/1, Praha 1985, s. 457–458.

nymie.⁷⁹⁾ Z právě zmíněné Sommerovy i jiných studií je patrné, že pod termínem *capella* nemusíme vždy nutně vidět pouhou kapli v užším výše naznačeném slova smyslu, ale může se pod tím označením skrývat i farní kostel, případně kostel filiální. Je tím vyjádřen toliko vztah podřízenosti. Příklad kaple sv. Václava na Chlumku (ve skutečnosti farního kostela), na který jsme tu narazili, je toho dokladem. Ve formulaci listiny z roku 1295 „*ecclesia sancti Bartolomei cum sancti Egidii et sancti Weneclai in Chlumek capellis*“ je vyjádřeno, že ony dva kostely „nižšího řádu“ (*capellae*) spadají pod svrchovanost kláštera (*ecclesia*), a oba (obě *capellae*) jsou na stejné úrovni. O jaký druh svrchovanosti kláštera nad nimi se přesně jednalo, se z listiny papeže Bonifáce VIII. nedovídáme, ale plynul z ní jistě nějaký majetkový prospěch (temporalie). Proto jsou také tyto objekty v papežském ochranném privilegii zmiňovány. Se vši pravděpodobností se jednalo o výkon farní správy (včetně majetkových požitků). Koneckonců je známo, že cyriakové jakožto řád řeholních kanovníků měli cílený zájem o podíl na výkonu duchovní správy, zejména správy far, což pro ně představovalo důležitý zdroj obživy.⁸⁰⁾

Nyní je třeba se už věnovat posouzení výsledků archeologického výzkumu v Pardubičkách a tvrzením, které z nich vyvozuje Tomáš Čurda. Kromě základového zdiva kostela a zbytků opevňovacího příkopu se tam

79) Petr SOMMER, *K postihnutelnosti termínů ecclesia a capella v archeologických pramenech*, *Archeologia historica* 7, 1982, s. 453–469. Řadu analogických příkladů, na něž se níže odvolávám, uvádí Jiří ŠILHAN, *Kaple a kaplan*, *Archeologia historica* 6, 1981, s. 248–251. Podobné posunutí významu použitých termínů (jazykovou metonymií) nalézáme u jedné a téže lokality pro stejné časové období občas i v jiných oblastech. Například u termínů *castrum – munitio* (např. hrádek Rabštejnec na Chrudimsku), *civitas – oppidum* (doloženo i ve zde komentovaných listinách vymezujících hranice litomyšlského biskupství z let 1349–1351. U královských měst Chrudimi a Vysokého Mýta je užít nenáležitý a významově posunutý termín *oppidum*.

80) Upozorňuje na to Z. HLEDÍKOVÁ, *Řád křižovníků s červeným srdcem ve středověku*, s. 215–216. V této souvislosti stojí za zmínku, že patrně nebylo náhodou, když Arnošt z Hostýně roku 1332 podmiňoval dar vesnice Pardubice cyriakům mimo jiné tím, že v klášteře má být deset řeholníků a nejméně šest z nich s kněžským svěcením. Ve starší literatuře se cyriakové charakterizovali též jako špitální řád. Vycházelo to z hypotézy, že řád vznikl v Livonsku a na Litvě za křížových výprav. Zdeňka Hledíková ve zde citované práci tyto názory vyvrátila a prokázala, že řád vznikl v Římě až asi roku 1256, přičemž žádná aktivita cyriaků při zakládání a správě špitálů a péče o pocestné doložena není (viz tamtéž s. 210–212 a pozn. 8–16). T. ČURDA, *Schizma*, s. 161 a ještě před ním Martin JEŽEK, *O podobě vsi „Pordobic“*, *VčSH* 5, 1996, s. 22 se však špitálnictví cyriaků ve své argumentaci stále ještě dovolávají.

objevilo jižně od kostela poměrně rozsáhlé pohřebiště a mezi ním reliktu zdíva, které T. Čurda interpretuje jako zbytky budov cyriackého kláštera. Problém spočívá v tom, že hroby jsou i v místech, kde by měly stát budovy kláštera. U klášterního kostela mohl být samozřejmě hřbitůvek s hroby řádových bratrů a ostatního osazenstva kláštera, v kostele samém výjimečně i pohřby celebrit (např. urození donátoři atp.). Jenomže tady jsou hroby nejen v bezprostřední blízkosti kostela, ale i na vzdálenějších místech, na větší ploše. To svědčí o hřbitově farního kostela. Není přitom jisté, kam až tento hřbitov sahal. K tomu je třeba ještě podotknout, že archeologický výzkum probíhal na terénu, který tam zbyl po odtěžení zeminy těžkou stavební technikou před plánovanou výstavbou nemocničního pavilonu.⁸¹⁾ Tím zmizela i vyvýšená terasa, na které stálo ještě do 80. let 20. století stavení čp. 12 se zahradou. Podle pamětníků se prý i tam při sázení stromů nacházely kosti, asi lidské. Hřbitov v okolí objeveného kostela byl patrně výrazně hustší, než odhalily archeologické sondy na zbytku původního terénu.

Tomáš Čurda hovoří o klášterní a zároveň farní funkci tohoto kostela, údajně sv. Bartoloměje. Pod jeho základy našel starší sídlištní vrstvy a tak soudí, že kostel překryl část „starší vesnice“, která se potom přesunula dál. Spekulace o vývoji tamního sídliště a důvodech jeho přesunu nechme stranou a konstatujeme, že objevený kostel byl prý stavěn někdy po polovině 13. století a T. Čurda to spojuje s příchodem cyriaků do Pardubic. A jak to bylo s kostelem sv. Jiljí? T. Čurda vymyslel tuto teorii:⁸²⁾ Kostel sv. Jiljí byl původně farním kostelem. Sloužil obyvatelům Pardubic⁸³⁾ ještě před příchodem cyriaků. Když přišli cyriakové do Pardubic a byli podle něho uvedeni do Pardubic-Pardubiček, začali tam stavět nový kostel sv. Bartoloměje (jeho stavba probíhala po etapách) a poté zrušili farní funkci kostela sv. Jiljí a převedli ji na nový kostel sv. Bartoloměje a ze sv. Jiljí se stala kaple „nejspíše ve filiálním vztahu ke klášternímu kostelu s farní působností.“⁸⁴⁾

81) O okolnostech provádění tohoto archeologického výzkumu a limitech vypovídací schopnosti jeho výsledků jsem psal in: F. ŠEBEK, *Poznámky k nejstarším dějinám*, s. 40–41.

82) Parafrázuji Čurdovy na různých místech formulované vývody o nejstarších dějinách Pardubic, přehledně zejména Tomáš ČURDA, *Pardubičky – stručné shrnutí výsledků archeologického výzkumu z let 1993–2005*, VěSH 15, 2008, s. 47–58; TÝŽ, *Schizma*, s. 161–163. V obou titulech viz přehled další literatury.

83) Na okraj tohoto konstatování nutno mít na paměti, že farní kostel nesloužil jenom této jediné osadě, ale i několika dalším v okolí, které tvořily farní obvod, v němž také platil v textu již zmiňovaný farní přímus.

84) T. ČURDA, *Pardubičky – stručné shrnutí výsledků*, s. 49; TÝŽ, *Schizma*, s. 163 píše o kostele sv. Jiljí, že „jeho předpokládaná samostatná farní

Domyslíme-li Čurdovu teorii, muselo by k tomuto přerodu a zprovoznění klášterního kostela dojít už někdy do roku 1295 (tehdy je sv. Jiljí uváděn jako kaple a tedy podle Čurdovy představy už to byl jenom filiální kostel). Výše jsem myslím zřetelně vyložil protismyslnost existence farního kostela a vedle stojícího filiálního kostela. A kromě toho: kdyby se cyriakové měli skutečně usadit v Pardubicích-Pardubičkách, kde stál farní kostel sv. Jiljí, který jim byl postoupen (viz listina 1295), proč by proboha stavěli kousek od něj kostel nový a proč by tu již existující kostel neupravili k obrazu svému, jak se stávalo v analogických případech zakládání klášterů u již existujícího staršího kostela? Jako příklad z širšího okolí Pardubic můžeme jmenovat založení ženského cisterciáckého kláštera v Sezemicích u stojícího kostela Nejsvětější Trojice přibližně ve stejné době. Proč by cyriakové usilovali o přesun farní správy na tak krátkou vzdálenost, jaký to mohlo mít smysl? Transfer vesnice nebo její části v dané sídlištní situaci v tom nemohl hrát žádnou roli.

Podle T. Čurdy se po zprovoznění nového a zčásti dostavěného a vysvěceného kostela začalo pohřbívat na konci 13. a také ve 14. století. Uvnitř kostela se zjistilo pod podlahou presbytáře něco přes deset hrobů. Tři z nich zaujaly zvláštní pozornost. Jeden z nich je nálezem mince v hrobové výbavě datován do druhé poloviny 13. století. Jiný z hrobů na hřbitově jižně od kostela lze podle nálezu mince datovat zhruba do prvního desetiletí 14. století nebo nedlouho potom. I některé hroby vzdálené od kostela několik desítek metrů lze datovat podle nálezového inventáře z hrobů přibližně do začátku 14. století.⁸⁵⁾ Problém s tímto hřbitovem u nového farního kostela ale nastane ve chvíli, když si uvědomíme, že T. Čurda právě tam lokalizuje budovy kláštera, o kterém si myslí, že jej tam objevil. Rekonstruovaný kresebný půdorys vypadá přesvědčivě, měli bychom si ale všimnout, že je založen na dílčích sondách, v nichž se objevily „jednotlivé kusy zdíva“, „*fragменты základů kamenných objektů a pozůstatky po jamách*“,⁸⁶⁾ které, spojíme-li je mezi sebou, naznačují půdorys hledaného konventu. Je to pravda něco jiného, než objevený téměř souvislý základ kostelní stavby. Buď jak buď, hroby na hřbitově u nového kostela se zhusta objevují mezi fragmenty zá-

působnost skončila nejspíše po příchodu cyriaků, kteří profesně převzali zajišťování duchovní správy, a to následně i ve svém novém kamenném kostele. Z toho důvodu byl zde stojící kostel sv. Jiljí uváděn v roce 1295 jen jako cyriaky spravovaná kaple či v roce 1350 jako jejich filiální svatyně.“

85) Viz T. ČURDA, *Pardubičky – stručné shrnutí výsledků*, s. 50–51; Petr SOMMER, *Výsledky archeologického výzkumu v Pardubičkách*, s. 114–115.

86) T. ČURDA, *Pardubičky – stručné shrnutí výsledků*, s. 53.

kladů nějakých zděných konstrukcí, tedy uprostřed nebo těsně u údajného kláštera. A to přece nejde! Řada fragmentů zdi dokonce narušuje hroby (zdi jsou tedy mladší než ony hroby). A tak Tomáš Čurda našel řešení. Představitelé cyriackého kláštera se prý poté, co zprovoznili nový kostel a založili u něj hřbitov, rozhodli po nějakých deseti až dvaceti letech jinak. Hřbitov zrušili a místo něho tam začali stavět budovy kláštera. Stalo se tak prý pravděpodobně ve čtyřicátých letech 14. století.⁸⁷⁾ Představa, že mniši ruší hroby s nebožtíky pohřbenými před deseti, dvaceti, nejvýše třiceti lety, aby tam na jejich rovech budovali svůj nový konvent, je prostě nepřijatelná! Ona ovšem ani ta datace výstavby kláštera na hřbitově příliš nesedí. V roce 1975 provedlo Východočeské muzeum v Pardubicích menší zjišťovací archeologický výzkum na louce v Pardubičkách, kde se později objevily základy kostela (výzkum vedl Jan Rulf z královéhradeckého muzea). V sondě č. 3 velké 12,5 × 2 metry se našly jednak na dvou místech zbytky nějakých stavebních konstrukcí a na ploše mezi nimi část patrně hromadného hrobu: byly tam lidské skelety naskládané na sobě ve vrstvách a v několika řadách, avšak vždy v orientované poloze. Celý hrob se prozkoumat nepodařilo. Jeden z částečně odkrytých skeletů patřil dítěti, u jednoho skeletu byla nalezena mince – parvus (halěr) Karla IV. Jednalo se o minci raženou od začátku padesátých let 14. století zhruba po dobu jednoho desetiletí.⁸⁸⁾ To umožňuje hrob datovat zhruba do konce padesátých let 14. století nebo nemnoho později. Jde-li o hromadný hrob, jednalo by se podle všeho o svědectví některé z morových epidemií (např. 1358?) nebo nějakých epidemií či hladomoru lokálního rázu (?). V každém případě předestřená datace stavby kláštera v místech zrušeného hřbitova nesedí,⁸⁹⁾ byla by prováděna takřka do „čerstvých hrobů“.

A kde vlastně sídlili cyriakové nějakých zhruba sedmdesát let od založení kláštera, než si postavili na místě hřbitova nový klášter?⁹⁰⁾ Muselo by

87) Tamtéž, s. 53, 55 (pozn. 21).

88) Mince je typ Josef SMOLÍK, *Pražské groše a jejich díly*, Praha 1894, tabulka I, č. 14. K dataci ražby viz Karel CASTELIN, *Česká drobná mince doby předhusitské a husitské (1300–1471)*, Praha 1953, s. 80–81, typ mince č. 23.

89) Ostatně Tomáš Čurda ještě v roce 1994 v rozhovoru v Pardubických novinách sděloval, že odkrývané hroby u objevovaného kostela lze datovat do druhé poloviny 14. století. Viz Pardubické noviny 3, 1994, č. 174 z 27. července.

90) T. ČURDA, *Pardubičky – stručné shrnutí výsledků*, s. 52 a pozn. 19 na položenou otázku odpověď nezná. Konstatuje, že onen starší klášter není archeologicky doložen. Byla to prý zřejmě dřevěná stavba včleněná do intravilánu obce, v prostoru poblíž budoucího kostela. Je to bezradná, nepřesvědčivá odpověď. Pertinenční formule v listině z roku 1295 přitom naopak mluví o domech (tedy

to být přece u kostela (v kontaktu s ním). Na jihu byl ale hřbitov, na severu příkop, který se stácel k východu, na západě prudký sráz k Chrudimce. Žádné stopy po starším konventu z doby, kdy byl u kostela ještě hřbitov, se nenašly (!). A jak to bylo potom se hřbitovem u klášterního a zároveň farního kostela, když tam místo něho postavili mniši klášterní budovy? Čurda to přímo neřeší, ale z jeho formulací se dá odvodit, že znovu přišel ke cti starý hřbitov u kostela sv. Jiljí, kdysi farní a potom prý filiální.⁹¹⁾

Překvapením není konec. Protože řada hrobů vykazuje narušení stavebním materiálem, došel Tomáš Čurda k závěru, že poté, co klášter cyriaků za husitských válek zanikl, začali obyvatelé Pardubiček a sousedních obcí znovu pohřbívat své mrtvé mezi ruinami kláštera.⁹²⁾ Současně se pak asi mezi novými hroby příležitostně pohybovali lidé, aby rozkopávali zdi kláštera a odváželi si vytěžený stavební materiál pro svou potřebu. To tedy znamená, že zdejší farníci zase opustili hřbitov u sv. Jiljí, kam je předtím cyriakové vypudili, když se rozhodli postavit si místo hřbitova u nového kostela svůj nový klášter? Nebo si mohli vybrat, zda jejich zemřelí budou uloženi k věčnému spánku u filiálního sv. Jiljí nebo kousek vedle mezi ruinami kláštera? Opět tu máme před sebou domněnky, které jsou sotva přijatelné!

Učiněný zde rozbor vypovídací hodnoty písemných pramenů a potom všechny ty nesrovnalosti, na které jsem výše upozornil, i pochyby o historické realnosti nastíněných procesů, ještě více posilují mé přesvědčení, že ony dva blízké kostely s hřbitovy u nich nemohly koexistovat tak, jak to líčí Tomáš Čurda. Zdá se, že archeologicky dokumentované situace v Pardubičkách vyžadují jinou, důvěryhodnější interpretaci. Předně znovu musím opakovat, že objevené základy kostela nepochybně nepatří klášternímu a farnímu kostelu sv. Bartoloměje, ale jednalo se o původní stavbu farního kostela sv. Jiljí. Kostel mohl hypoteticky vzniknout někdy od první třetiny 13. století,⁹³⁾ což je doba, kdy v Čechách probíhal proces dotváření sítě

zřejmě kamenných), patřících v té době pardubičským cyriakům. Viz k tomu Z. HLEDÍKOVÁ, *Řád křížovníků s červeným srdcem ve středověku*, s. 213.

91) T. ČURDA, *Pardubičky – stručné shrnutí výsledků*, s. 50–51, pozn. 11. Autor tam také konstatuje, že „oba hřbitovy (jak u sv. Jiljí, tak u sv. Bartoloměje) existovaly odděleně, samostatně vymezeny při jednotlivých svatyních.“ Ostatně autorova formulace textu v pozn. 11 svědčí o jeho chatrných znalostech dobových kulturně historických reálií.

92) Tamtéž, s. 54.

93) Termínem post quem vzniku kostela lze datovat zánikem sídlištních objektů, které podle T. Čurdy překryla nejstarší fáze stavby kostela. Většina náleží z neporušených vrstev těchto sídlištních objektů pochází podle T. Čurdy

farních kostelů. Zakladatel kláštera cyriaků, nepochybně pán Pardubic,⁹⁴⁾ postoupil správu farního kostela sv. Jiljí, spolu se správou farního kostela na Chlumku (v Mikulovicích) právě jim.

Někdy v průběhu 14. století však zřejmě došlo k nějaké destrukci nebo hrozbě destrukce kostela, která vyvolala potřebu jej postavit nově o kus dál. Nemusela to být (a patrně ani nemohla) nějaká jednorázová akce. K této myšlence mě vede dochovaný půdorys objevené stavby kostela. Loď je v porovnání s presbytářem neúměrně krátká a na západní straně jakoby nedokončená, neuzavřená. Tato chybějící západní část kostela zřejmě padla z větší části za obětí úpravám terénu v těchto místech na začátku 20. století.⁹⁵⁾ Když si ale domyslíme původní úměrné prodloužení lodi kostela na západní straně, dostane se až k hraně prudkého srázu padajícího hluboko k toku Chrudimky, která v těchto místech tvoří zátočinu opírající se do této stráně.⁹⁶⁾ Při některých klimatických anomáliích, např. mimořádných a opakovaných povodních, došlo patrně v těchto místech k většímu sesuvu zeminy (jednorázovému nebo opakovanému) a kostel se na západní straně ocitl na dosah hrany srázu, možná sesuv zeminy u západního závěru stavbu částečně poškodil (T. Čurda míní, že byl závěr kostela ukončen jen provizorně),⁹⁷⁾ mohla se objevit reálná obava z možné destrukce části stavby. To mohly být důvody rozhodnutí postavit nový kostel o kus dál.⁹⁸⁾ Je zajímavé, že ještě na začátku 20. století žil v povědomí místních obyvatel pro onen sráz pomístní název Ssutina (!). Místní obyvatelé vyprávěli, že se na této stráni objevovaly občas úlomky kostí, asi lidských.⁹⁹⁾ Tomáš Čurda onu zprávu obrací jinak a tvrdí, že se tak říkalo louce, na které bylo zbořeníště kláštera,

z první čtvrtiny 13. století (Viz Tomáš ČURDA, *Zpráva o pokračování archeologického výzkumu v Pardubičkách*, VčSH 9, 2000, s. 171). Hranice ante quem je dána datováním ražby brakteátu nalezeného v jednom hrobě v presbytáři kostela (ražba je z let 1260–1278).

94) Více o tom viz F. ŠEBEK a kol., *Dějiny Pardubic*, I, s. 37–38 a pozn. na s. 166–167.

95) Viz např. T. ČURDA, *Zpráva o pokračování archeologického výzkumu v Pardubičkách*, s. 171.

96) Názorně je to vidět na nejstarší katastrální mapě Pardubic z roku 1839. Výřez z ní se situací v Pardubičkách reprodukoval T. ČURDA, *Pardubičky – stručně shrnutí výsledků*, s. 65.

97) Tamtéž, s. 50.

98) S touto úvahou nemá nic společného, že objevený kostel má masivní základy, jak se tím Tomáš Čurda opakovaně brání vyslovené hypotéze.

99) Viz Jan SEMONSKÝ, *Dějiny filiálního kostela sv. Jiljí v Pardubičkách*, in: Emil Krbec (ed.), *Pardubické kostely a památky*, Pardubice 1940, s. 22, 24.

kteřé tam zanechali husité po jeho likvidaci v dubnu 1421.¹⁰⁰⁾ Tak to ale není! Pamětníci výslovně hovořít o „*stráni Ssutina*“ nebo o „*srážné stráni na břehu Chrudimky*“ zvané Ssutina.¹⁰¹⁾

Když jsem poprvé přišel s hypotézou, že objevený kostel v Pardubičkách byl nahrazen nynějším kostelem sv. Jiljí,¹⁰²⁾ vyslovil jsem názor, že se tak stalo začátkem čtyřicátých let 14. století. Vedly mě k tomu dvě věci:

Prvním argumentem pro mě byl dnes zazděný portál na severní stěně kostela, který dva renomovaní historikové dějin architektury Jakub Pavel (1954) a Dobroslav Líbal (2001) datovali do čtyřicátých let 14. století.¹⁰³⁾ Věděl jsem z literatury, že dnešní kostel je výsledkem jeho pozdně gotické přestavby a dalších pozdějších úprav, ale shodně se zmíněnými autory jsem se domníval, že portál může být pozůstatkem starší fáze této stavby. V roce 2000 zveřejnili František R. Václavík a Bohdan Šeda výsledky svého stavebně historického průzkumu kostela sv. Jiljí a mimo jiné dospěli k názoru, že zmíněný portál je až pozdně gotický a datují jej nejdříve do 80. let 15. století.¹⁰⁴⁾ Neřešena přitom zůstala datace sanktuaria na severní stěně presbytáře. Jeho přítomnost ve 14. století by posilovala tezi o farní funkci kostela. Nemám v těchto záležitostech potřebnou erudici, nemohu se k tomu zasvěceně vyjadřovat a ponechám, aby tyto výrazné datační odchylky případně posoudili jiní. Zatím budu akceptovat názor, že přestavba kostela někdy koncem 15. až počátkem 16. století byla razantnější, než se předpokládalo. Napovídá tomu skutečnost, že Tomáš Čurda při archeologickém výzkumu u kostela sv. Jiljí našel dva hroby, které narušilo základové zdívo nynější stavby. Hroby jsou tedy starší a nynější stavba podle všeho nerespektovala původní půdorys. O původní podobě kostela

100) T. ČURDA, *Pardubičky – stručně shrnutí výsledků*, s. 54 a pozn. 22.

101) J. SEMONSKÝ, *Dějiny filiálního kostela sv. Jiljí*, s. 22, 24. Jan Semonský (kronikář obce Pardubičky) tu doslova napsal, že u stráně Ssutina „*její strmý sráz a obnažení je dilem velkých a dravých vod Chrudimky*.“

102) F. ŠEBEK, *Poznámky k nejstarším dějinám*, s. 41.

103) Jakub PAVEL, *Pardubice*, Praha 1954, s. 43; Dobroslav LÍBAL, *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*, Praha 2001, s. 316; Vladimír HRUBÝ, *Kostel sv. Bartoloměje v Pardubicích*, Pardubice 2000, s. 10 tento portál u sv. Jiljí v Pardubičkách datuje obdobně do druhé čtvrtiny 14. století.

104) František R. VÁCLAVÍK – Bohdan ŠEDA, *Stavebně historický průzkum kostela sv. Jiljí v Pardubicích-Pardubičkách*, VěSH 9, 2000, s. 208–209. Závěry, k nimž autoři dospívají, jsou do značné míry ovlivněny apriorní vírou, že v Pardubičkách stál vedle sv. Jiljí klášter cyriaků. Tím také popírají, že by sv. Jiljí mohl být ve 13. a 14. století farním kostelem, a za daný fakt považují, že při tažení husitů do východních Čech v dubnu 1421 byl kostel vypálen a zničen (ve skutečnosti to ale mohlo vypadat jinak).

před jeho pozdně gotickou přestavbou nelze tedy nic konkrétního povědět a cokoliv o tom je tvrzeno, jsou (zatím) čiré spekulace. Není to přitom nic výjimečného, podobných případů je mnoho.¹⁰⁵⁾

Druhý můj argument se opírá o existenci náhrobních kamenů nalezených v podlaze kostela sv. Jiljí.¹⁰⁶⁾ Mezi nimi je to především náhrobní kámen nepochybně Arnošta z Hostýně,¹⁰⁷⁾ který zemřel v průběhu roku 1341 až 1342 a jeho hrob by se dal očekávat ve farním nebo klášterním kostele. Doklad o tomto pohřbu v kostele sv. Jiljí je tedy dalším argumentem posilujícím tvrzení o jeho farní funkci. Náhrobní kameny v kostele sv. Jiljí, z nichž v polovině 19. stol. poprvé identifikoval a popsal Moric Lüssner, se už tehdy asi nenacházely v původní poloze. Při některé z přestaveb kostela byly přemístěny k jižní stěně presbytáře, kde je zakreslil do půdorysného plánu architekt Bůža Dvořák podle stavu k roku 1905, než poté došlo k jejich přemístění na vnější stěnu zvonice stojící u kostela. Před rekonstrukcí zvonice v 80. letech 20. století byly kameny sejmuty a předány do sbírek Východočeského muzea v Pardubicích. Kromě mramorového náhrobku Arnošta z Hostýně se v kostele nacházel fragment náhrobku z opuky, datovatelný podle charakteru částečně dochované výzdoby velmi

105) Přímo z Pardubic máme obdobný případ. Původní podoba kostela Zvěstování P. Marie zmizela pod přestavbou podniknutou za Viléma z Pernštejna na přelomu 15. a 16. století a také nevíme, zda navázala na půdorys kostela založeného arcibiskupem Arnoštem z Pardubic a jeho bratry. Lze jen konstatovat, že se patrně nejednalo o nějakou prostou stavbu, když tu Arnošt se vši pravděpodobností přivítal v září 1363 návštěvu císaře Karla IV. na slavnostní zpívané mariánské mši. Více o tom F. ŠEBEK, *Návštěva Karla IV. v Pardubicích roku 1363*, s. 99–116.

106) Z literatury k náhrobním kamenům z kostela sv. Jiljí viz zejména Moric LÜSNER, *Archeologické zprávy z Chrudimska*, Památky archeologické a místopisné 2, 1857, s. 231–232; J. SEMONSKÝ, *Dějiny filiálního kostela sv. Jiljí v Pardubičkách*, s. 27–28; Jiří KOTYK, *Náhrobníky Arnošta a Adlčičky ze Staré*, Zprávy Klubu přátel Pardubicka 1982, s. 111–117; F. ŠEBEK a kol., *Dějiny Pardubic*, I, s. 171, pozn. 17; F. R. VÁCLAVÍK – B. ŠEDA, *Stavebně historický průzkum kostela sv. Jiljí*, s. 197–200, 202–203 (na s. 200 je cenné zpřístupnění protokolu z roku 1943 o ohledání náhrobních kamenů v kostele); Tomáš ČURDA, *Doplnění poznatků k archeologickému výzkumu v Pardubicích*, VěSH 25, 2014, s. 7–12 a opakovaně v dalších statích téhož autora.

107) Identifikace daného náhrobku s osobou Arnošta z Hostýně je založena na dochovaném zbytku nápisu, kde je dodnes dobře čitelné jméno ...NI.ARNESTI... (/domi/ni Arnesti...; další písmena jsou čitelná již méně). Váhu tohoto zjištění zesiluje skutečnost, že podle věhlasného geologa a mineraloga profesora Jaroslava Jiljí Jahna pochází tento mramor z oblasti Kladska. K tomuto území měl Arnošt z Hostýně i jeho syn arcibiskup Arnošt zvlášť blízký vztah.

přibližně do 14. až počátku 15. století (jde o zlomek ryté postavy a tvar zakončení jílce meče, který postava drží v ruce, i tvary písmen z nepatrného zbytku nápisu). Dále se tam vyskytovaly dva rozlomené kameny načervenalé barvy, určené nově jako slivenecký vápenec (dříve uváděny jako červená žula), označované někdy rovněž za náhrobek. Podle mínění restaurátorů – kameníků, kteří kameny ze zvonice snímali a zajišťovali jejich transport do muzea, to ve skutečnosti náhrobní kameny nejsou, ale nejspíš se jednalo o část nějaké podesty, na níž byla kdysi někde v kostele přípevněna kovová mříž.

Jelikož T. Čurda nepřipouští představu, že by kostel sv. Jiljí byl farní (nesporně je to doloženo k roku 1512), protože až do zániku kláštera byl přece farním vedle objevený údajný kostel sv. Bartoloměje, musel se Arnoštův pohřeb v kostele sv. Jiljí zpochybnit a tak vznikl nápad (poprvé s ním přišel M. Ježek), že Arnošt z Hostýně byl ve skutečnosti pohřben v nyní objeveném klášterním a spolu farním kostele v Pardubičkách a teprve po zániku kláštera v roce 1421 mohl být přenesen do kostela sv. Jiljí.¹⁰⁸ Již v roce 1996 jsem představu o historicky uvědomělých venkovských poddaných z nějakého 15. nebo 16. století, stěhujících ze zbořeniště kostela rozpoznatý náhrobník, označil za nevěrohodnou a ahistorickou.¹⁰⁹ A na tom trvám i dnes. T. Čurda nicméně tuto myšlenku neopustil a dále ji rozvinul. V archeologicky zkoumaném kostele (prý sv. Bartoloměje) se v presbytáři našly mezi asi desítkou hrobů tři zvlášť zajímavé pohřby. Jeden skelet patřil podle antropologického zkoumání ženě, jeden mužský skelet držel v ruce minci, brakteát ražený asi v letech 1260–1278. Ty tři hroby se náramně hodí, prý i rozměrově, pro tři dodnes dochované náhrobky z kostela sv. Jiljí. Vybraný mužský hrob (zčásti poškozený) byl přisouzen Arnoštovi z Hostýně a měl být opatřen abnormálně velkým náhrobkem – těmi rozlomenými kameny ze sliveneckého vápence, které ale asi ani náhrobkem nejsou. Čurda totiž dostal nápad, že když prý rozlícení husité v dubnu 1421 klášter ničili, roztloukli v kostele náhrobek Arnošta z Hostýně, protože v něm poznali otce jimi zřejmě nenáviděného arcibiskupa Arnošta z Pardubic (sic) a přitom poškodili i hrob (proto je ten údajný náhrobek na kusy). Fragment náhrobku z opuky byl potom přidělen hrobu muže s brakteátem (na náhrobku je přece postava muže s mečem) a na ženský skelet, v němž T. Čurda poznal Adličku, manželku Arnošta z Hostýně, „zbyl“ mramorový náhrobek se zbytkem nápisu ...NI.ARNISTI.

108) M. JEŽEK, *O poloze vsi „Pordobic“*, s. 22, pozn. 16.

109) F. ŠEBEK, *Poznámky k nejstarším dějinám*, s. 45–46.

A potom už ten scénář zůstal stejný. Místní obyvatelé po čase ty náhrobky našli, poznali v nich své dávné a velebené vrchnosti (zvláště ten náhrobní kámen Arnošta z Hostýně na kusy rozbitý husity !/!) a odtáhli je (všechny tři, i ty rozbité) do kostela sv. Jiljí, kde je pietně uložili.¹¹⁰ Dále už nebudu detailněji komentovat fantazie Tomáše Čurdy o zmíněných náhrobech, ani jeho představy o zániku kláštera za tažení spojených husitských vojsk do východních Čech v dubnu 1421 (přejímají je bohužel i někteří další autoři). Vydalo by to na samostatnou studii. Přesto mi nedá, abych přece jenom nepřipojil dvě poznámky: 1) Vzdor opakované a od 18. století rozvíjené tradici o pohřbu Adličky ze Staré v Pardubičkách, lze ve skutečnosti o jejím pohřbu zde oprávněně pochybovat. Přesněji: není tam vůbec jistý! 2) Pokud bychom uvažovali o přesunu hrobů významných osob z archeologicky objeveného kostela do dnešního kostela sv. Jiljí z pietních důvodů, muselo by se na prvním místě jednat o vyzdvižení a přesun tělesných ostatků (!). Náhrobní kameny by byly druhořadé a patrně provedeny když, tak nově. Dovedu si představit, že k něčemu takovému by bylo bývalo mohlo dojít ve spojitosti s přesunem kostela sv. Jiljí z iniciativy některého pána z Pardubic ještě někdy do konce 14. až začátku 15. století. V žádném případě ale nelze s takovou akcí dávat do spojitosti T. Čurdou nalezené a vytypované skelety. Tím nechci popírat, že jejich nositelé nepatřili (už místem pohřbu) svého času k celebritám.

Obhajoba existence klášterního a současně farního kostela sv. Bartoloměje v Pardubicích-Pardubičkách a s tím související popření existence kostela sv. Jiljí jako kostela farního, je dále vedena snahou doložit, že farním se sv. Jiljí stal až někdy po zániku kláštera cyriaků (1421) a před rokem 1512, kdy se o kostele v Pardubičkách jako o farním zmiňuje častěji zde citovaná listina vydaná Vilémem z Pernštejna. Doklady, kdy se tak mělo stát, ale žádné uváděny nejsou. Jen mlhavě se naznačuje, že to zřejmě souviselo s tím, když v 80. letech 15. století byl postaven dnešní kostel (má se na mysli jeho přestavba). To ovšem nedokládá žádnou změnu funkce kostela. Datace oné stavby se hypoteticky opírá o zvon odlitý roku 1483 do Pardubiček.¹¹¹ To ale také žádný důkaz není! Ostatně o věnování zvonu kostelu nelze ani opírat dataci předpokládané přestavby kostela, pokud by pro ni nesvědčily

110) Viz Tomáš ČURDA, *Středověké osídlení v Pardubičkách z pohledu archeologie*, VěSH 8, 1999, s. 24–25; TÝŽ, *Doplnění poznatků k archeologickému výzkumu*, s. 10–12; TÝŽ, *Schizma*, s. 163–164.

111) Viz T. ČURDA, *Schizma*, s. 163; TÝŽ, *Pardubičky – stručné shrnutí výsledků*, s. 49. Mnohem opatrněji (i když v obdobném duchu) se vyjadřují F. R. VÁCLAVÍK – B. ŠEDA, *Stavebně historický průzkum kostela sv. Jiljí*, s. 208–209.

ještě jiné průkazné doklady, jako například spolehlivě datovatelné architektonické prvky nebo jiné výzdoby v interiéru nebo exteriéru kostela. Důvodem pro donaci zvonu mohlo být ve skutečnosti cokoliv – od osobních motivů tehdejší vrchnosti, přes některé lokální události nebo veřejné dění až po náhradu za třeba starší puklý zvon.¹¹²⁾

Závažnější je pro nastolenou otázku svědectví písemných pramenů – zda totiž v nich najdeme nebo nenajdeme, že se někdy mezi rokem 1421–1512 ke kostelu sv. Jiljí váže patronátní právo (podací kostelní), které bychom u farního kostela měli očekávat. Takový údaj lze zpravidla nalézt u popisů panství pořízených při prodejkách nebo v protokolech soudních řízení o majetek apod. Ty popisy panství, ve kterých se vyskytují Pardubičky (Pardubice Mnichové) mají souvislost s panstvím hradu Rychmburka (hrad na Skutečsku v okrese Chrudim). Abychom se v těchto dokumentech dokázali zorientovat a porozumět jim, musíme podniknout krátký exkurz do vývoje pardubického i rychmburského panství.

Pardubické panství se poprvé popisuje v již výše citované závěti Arnošta z Hostýně z roku 1340. Kromě Pardubic s Novým Městem a tvrzí se závěť zmiňuje o pěti vesnicích v okolí. V roce 1384 král Václav IV. nechal vyhlásit na statcích pánů z Pardubic odúmrt' po Vznatovi ze Skuhrova a začal šest let trvající soudní spor o toto dědictví, jehož výsledkem bylo rozdělení panství na dvě části. Majitelem Pardubic se stal Hanuš z Milheimu a páni z Pardubic uhájili část panství, které připojili ke zmíněnému panství hradu Rychmurka, jenž se mezitím stal jejich hlavním sídlem. V roce 1392 nechal Smil Flaška z Pardubic v deskách zemských zapsat prodej celého rychmburského panství Otovi z Bergova a Bočkovi z Poděbrad. Jednalo se ale o formální prodej, jímž chtěl Smil Flaška v neklidných dobách uchránit majetek před případným zneužitím odúmrtního práva, s nímž měl neblahé zkušenosti. V onom zápise v deskách zemských najdeme potom výčet toho majetku, který páni z Pardubic připojili k Rychmburku. Bohužel se v tomto popisu panství o podacím právu ke kostelům vyskytuje jenom celková souhrnná zmínka na konci dochovaného zápisu.¹¹³⁾

Srovnáním popisu pardubického panství v obou dokumentech (1340 a 1392) a z několika dílčích zmínek v protokolech odúmrtní pře zjišťujeme, k jakým změnám v rozsahu panství v letech 1340 až 1384, respektive 1392

112) Uniknout pozornosti by nemělo celé znění legendy na tomto zvonu. Objevuje se tam totiž jakýsi sociálně náboženský apel: od zvonění nemají (správci kostela) od lidí nic vybírat! Tehdy se totiž od farníků běžně vybíral za zvonění zvonom peněžité poplatky.

113) Viz *RT*, I, s. 547.

došlo. Byly podstatné! Pardubické panství se zvětšilo o osm celých vesnic nebo jejich části.¹¹⁴⁾ Nás tu budou zajímat dvě změny, které během té doby nastaly. V popisu pardubického panství se především objevují Pardubice Mnichové (Pardubice-Pardubičky), což znamená, že obdarování cyriaků touto vesnicí v roce 1332 Arnoštem z Hostýně přestalo platit někdy po roce 1340 a před rokem 1384 (1392).¹¹⁵⁾ Pardubice Mnichové se znovu staly majetkem pánů z Pardubic a lze předpokládat, že cyriakům tuto majetkovou ztrátu nějak kompenzovali. Ponechali jim se vši pravděpodobností mimo jiné správu kostela sv. Jiljí. Druhá změna nastala v tom, že zanikl Chlumek jako jméno sídliště, které splynulo s vesnicí Mikulovice, která se mezi lety 1340 až 1384 (1392) stala majetkem pánů z Pardubic. Zda tamní farní kostel sv. Václava (1350 ještě jako Chlumek) byl nadále spravován cyriaky (doloženo to je 1295) nelze z dochovaných pramenů spolehlivě zjistit.¹¹⁶⁾ Podací právo ke kostelu bylo určitě v rukách majitelů Mikulovic, tedy pánů z Pardubic a poté Rychmburka. Dokládají to následující popisy panství.

Syn Smila Flašky z Pardubic, Arnošt Flaška přišel o Rychmburk a panství za husitských válek roku 1425. Uzurpovali jej po dobytí hradu husité a nakonec je uchvátil jeden z celkem významných husitských válečníků Jan Pardus z Vratkova (těž z Hrádku). Poté, co se za Zikmunda Lucemburského a jeho nástupců znovu otevřely desky zemské a začal zasedat zemský soud, co obnovil jednání i dvorský soud a ožila královská autorita (arci po etapách), objevovali se nápadníci skutečných i domnělých práv k rozlehlému rychmburskému panství nebo aspoň k jeho částem. O vrácení majetku žádali potomci těch, kterým zapsal v dluhu části panství ještě Smil Flaška i Arnošt Flaška a dluhy zůstaly ne zcela vyrovnány; k nárokům na celé panství se konečně hlásili také ti, jimž panství odkázal krátce před smrtí Jan Flaška († 1439), poslední mužský potomek pánů z Pardubic a Rychmburka, aniž s ním mohl fyzicky nakládat. Zásadní krok učinil král Ladislav

114) Vývoj majetkových poměrů pánů z Pardubic viz F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic*, I, s. 54–57, pozn. na s. 174, mapy na s. 50, 56 a 60. K problematice získání panství hradu Rychmburka naposledy viz též mou stať in: Emil VOŘÁČEK a kol., *Dějiny Skutče*, Skuteč 2011, s. 22–27.

115) Jen zcela na okraj poznamenávám, že pokud bychom předpokládali existenci kláštera v Pardubicích-Pardubičkách, museli bychom také přijmout bez rozpaků skutečnost, že páni z Pardubic by bývali touto změnou zbavili cyriaky tak říkající půdy pod nohama.

116) Zmínka o mikulovickém plebánu Adamovi, který koupil roku 1404 kus pole a louku pod kostelem k záduší kostela (viz J. KURKA, *Archidiokanáty*, s. 655) spíše svědčí k tomuto datu pro světského kněze. Zdá se tedy, že tehdy už cyriakové kostel v Chlumku → Mikulovicích nespravovali.

Pohrobek, který 2. ledna 1454 nechal na hrad a panství Rychmburk vyhlásit odúmrt' po komkoliv, kdo z jeho držitelů kdykoliv zemřel bez dědiců, a svůj nárok na toto panství daroval Janu Pardusovi z Vratkova. Jan Pardus po třech letech složitých soudních jednáních, a za pomoci vlivných lidí u dvora, králův nárok (a tedy svůj) obhájil. Panství darované mu králem v hodnotě 6 tisíc kop grošů českých mu bylo zapsáno 8. listopadu 1456. Tím to ale všechno neskončilo. Příbuzní již zemřelé manželky Arnošta z Rychmburka, jíž Arnošt zapsal na rychmburském panství vdovské věno, začali uplatňovat nárok na toto dědictví znovu od roku 1456. Soudní řízení o tom pokračovalo s přestávkami až do roku 1492. Od poloviny osmdesátých let musela odrazet útoky na inkriminovanou část panství ještě Anežka z Chlumu a Košumberka. Byla manželkou jednoho z Pardusů z Vratkova, jíž všechny dědické nároky na Rychmburk postoupil syn z tohoto manželství, poslední svého rodu.¹¹⁷⁾ Z průběhu této soudní pře pochází i velmi podrobný popis panství vložený do desk dvorských roku 1485.¹¹⁸⁾ V tomto soupisu rychmburského panství se ve výčtu vesnic, u nichž stál farní kostel, zmiňuje též vlastnictví podacího práva majitelem panství, a je to uvedeno například u Mikulovic. U Pardubic Mnichových ale žádná taková zmínka není.

Když v roce 1491 pardubické panství koupil Vilém z Pernštejna, kromě toho, že začal přetvářet Pardubice na rezidenční město, přistoupil k přestavbě hradu na Kunětické hoře a proměně hradu v Pardubicích, tak také počal na Pardubicku budovat soustavu rybníků. Intenzivně vyplácel po předchozím majiteli zástavy na kunětickohorském panství a rozšiřoval i pardubické panství koupěmi drobných statků. Častým hlediskem míry jeho zájmu o tyto drobné majetky se stávaly plány na vodní stavby. Už v roce 1491 začal jednat v těchto intencích o koupi některých bývalých pardubických vesnic z rychmburského panství. V roce 1493 si vyžádal souhlas krále s výplatou už téměř celé původní „pardubické části“ rychmburského panství a roku 1495 dokončil jednání s Anežkou z Chlumu o koupi Černé za Bory a Pardubiček se všemi právy a příslušenstvím k nim.¹¹⁹⁾ Tu si musíme všimnout,

117) Podrobněji o majetkových převodech na panství hradu Rychmburku s odkazy na prameny naposledy in: E. VORÁČEK a kol., *Dějiny Skutče*, s. 27–38, poznámky na s. 368–369.

118) Viz *Desky dvorské Království českého*, III, Druhá kniha provolací (ed. Gustav FRIEDRICH), vydáno jako Archiv český 36, Praha 1941, s. 753–754, pozn. 6.

119) Viz *AČ*, 16, s. 401, 404, 453; *RT*, II, s. 465. Ve zde citovaných dokumentech se výslovně uvádějí všechna práva náležející k držbě vesnice Pardubice Mnichové (Pardubičky) jenom u dokumentu z roku 1493 a 1495. Přehledně o připojení zmiňovaných vesnic k pardubickému panství viz J. SAKAŘ, *Dějiny*, I, s. 47.

že při všech zmíněných majetkových převodech, ještě ani v roce 1495, se u Pardubiček nezmiňuje podací právo ke kostelu, stejně jako u zmiňovaného popisu panství z roku 1485. Přitom roku 1512 jím Vilém z Pernštejna evidentně disponoval. Jak si to máme vysvětlit?

Pokud přijmeme tvrzení, že klášter cyriaků se nacházel někde v Pardubicích (ve městě) a kostel sv. Jiljí v Pardubicích Mnichových byl farním, stejně jako kostel P. Marie ve městě, vysvětlení tohoto problému není těžké. Můžeme totiž předpokládat, že majitelé Pardubic byli patrony kláštera, respektivně měli podací právo u obou pardubických kostelů (P. Marie a sv. Jiljí). Za toho předpokladu nebyl žádný důvod, aby vrchnost rychmburského panství zmiňovala v jakémkoli majetkovém převodu u kostela sv. Jiljí toto právo, protože jí prostě nepatřilo. Měla vesnici, ale ne kostelní patronát. Ten měla toliko v Mikulovicích. Toto schéma je přijatelné, i kdybychom si představili, že obě fary byly klášteru inkorporovány a patronátní právo vykonával sám konvent (jeho převor). Při zániku kláštera v roce 1421 došlo k tehdy obvyklé sekularizaci majetku kláštera, včetně patronátu ke kostelu majitelem Pardubic (pardubického panství). Majitel rychmburského panství jím nedisponoval a proto se u popisu rychmburského panství u kostela sv. Jiljí také v probíraných dokumentech neuvádělo.

Jinak by tomu bylo, kdyby kostel sv. Jiljí byl filiální k farnímu vedle stojícímu kostelu v Pardubičkách (sama o sobě je tato kombinace nedůvěryhodná, viz výše) a farním by se musel stát až po zániku kláštera a před rokem 1512. Ze zde probíraných písemných dokumentů z let 1485 až 1495 bychom v tom případě museli učinit závěr, že k povýšení filiálního kostela na farní došlo až po roce 1495 a před rokem 1512. Ten, kdo by inicioval toto ustavení fary v Pardubičkách, by musel být jedině Vilém z Pernštejna.¹²⁰⁾

V roce 1512 pan Vilém vydal pro Pardubice městské zřízení.¹²¹⁾ Je tam jedno důležité rozhodnutí. Pán města přenechal městské radě právo vybírat a dosazovat kněze k farnímu kostelu (dle vyznání zdejších obyvatel utrakvistu) a zároveň s tím ruší faru v Pardubičkách a faru v Rosicích nad Labem. K faře v Pardubicích se napříště budou odvádět desátky a jiné příjmy náležející dosud k těmto dvěma farním kostelům. Fara v Pardubicích má být obsazena jedním knězem navíc, který bude mimo jiné střídavě sloužit v určitých termínech mše v obou napříště filiálních kostelích. Tímto racionálním opatřením se zřejmě získala kapacita duchovních (ač to městské zřízení přímo neuvádí) též pro duchovní službu u nového hřbitov-

120) Takto si to také představuje Tomáš Čurda. Viz T. ČURDA, *Schizma*, s. 163; TÝŽ, *Pardubičky – stručné shrnutí výsledků*, s. 49.

121) Viz *AC*, 17, č. 950, s. 154–157.

ního a špitálního kostela sv. Jana Křtitele na předměstí, který tam Vilém z Pernštejna před rokem 1510 založil.¹²²⁾ A teď si položme otázku, copak by cílevědomý a hospodárně uvažující velmož, jakým bezesporu Vilém z Pernštejna byl, v Pardubičkách, ve vesnici u Pardubic, kde měl údajně stát filiální kostel, zřizoval nově faru, aby po nějakých pěti nebo deseti letech poznal, že udělal chybu a faru zase zrušil? Jaké závažné důvody by ho byly bývaly k ustavení nové fary mohly vést? Odpovím si, žádné! V této souvislosti je snad namístě, abychom připomenuli, že v období po husitských válkách až do poloviny 16. století se v Čechách snižoval počet far, respektive přibývá zpráv o neobsazených nebo neřádně spravovaných farách. Důležitou příčinou toho stavu byl velký nedostatek kněží, především v oblastech s farami obsazovanými kněžími podobojí víry, nedostatek kněží se ale projevoval i v oblastech s převládající katolickou vírou obyvatel.¹²³⁾ Adepti kněžství z Čech velice obtížně získávali kněžské svěcení, u těch s kališnickou vírou leckdy za okolností hraničících s podvodem. Na počínání Viléma z Pernštejna v roce 1512 je zcela patrné, že zrušením dvou far v sousedství města promyšleně vytvořil předpoklady pro racionální duchovní správu ve své rezidenci a jejím bezprostředním okolí.

Pro představu, že kostel sv. Jiljí byl filiální a farním se stal až někdy v letech 1421 až 1512, aby se potom zase stal jenom filiálním, nenalzáme v dochovaných pramenech, jak vidno, žádnou věrohodnou oporu. Naopak se ukazuje, že k ničemu takovému nedošlo.

Pokusil jsem se v tomto pojednání objasnit důvody, které mě vedou nadále k přesvědčení, že klášter cyriaků s kostelem sv. Bartoloměje stál v Pardubicích, snad někde v okolí pozdějšího kostela postaveného na začátku 16. století Vilémem z Pernštejna. Tuto eventualitu naznačují, ač základy kláštera ani klášterního kostela tam nebyly nalezeny, před nedávnem objevené stopy osídlení z konce 13. až začátku 14. století, tedy z doby ještě před založením města, a také stopa po hrobech v místech dnešní zvonice, které jsou z doby někdy před stavbou perňštejnského opevnění města a tedy i předtím, než byl postaven perňštejnský kostel sv. Bartoloměje. Přitom pohřebiště nutně předpokládalo bezprostřední blízkost kostela a jím nemohl být dnešní (perňštejnský) kostel, protože ještě nestál.

Nadále zastávám názor, že kostel objevený v Pardubičkách je původním farním kostelem sv. Jiljí. Mohl být založen někdy no konci první třetiny

122) Tamtéž, č. 921, s. 136–137.

123) Podrobněji o tom Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001, s. 138–140, 188–190.

13. století. Později zřejmě došlo k nějakým konstrukčním závadám (zřejmě na západní straně, u hrany nynější strmé stráně nad Chrudimkou, zvané Ssutina). Ty vedly k tomu, že o kus dál byl postaven kostel nový, asi ve čtyřicátých letech 14. stol. Rozdíl ve velikosti půdorysu původního kostela, který byl větší, než nově postavený, je zřejmě dán odlišnými poměry v době jejich vzniku. V první polovině 13. stol. se vznikající síť farních kostelů začala postupně zahušťovat. Starší farní obvody byly zpočátku mnohem větší, než je potom měly fary vznikající koncem 13. nebo ještě na začátku 14. století. To se mohlo odrážet v charakteru i prostorové kapacitě takových kostelních staveb. Vysvětlit bude třeba existenci pozůstatků stavebních aktivit na hřbitově jižně od kostela. Je zřejmé, že u něj stály nějaké provozní objekty (ovšem mimo vlastní hřbitov). Řada dalších reliktních stavebních činností bude zřejmě pocházet z různých dob, až po zániku hřbitova a původního kostela.

V předloženém textu jsem se vynasnažil probrat vypovídací hodnotu pramenů, které máme k historickým počátkům Pardubic k dispozici, a co nejpodrobněji objasnit důvody, které mě vedou ke zde nastíněnému přesvědčení. Snažil jsem se zároveň vysvětlit podstatu onoho inzerovaného „schizma“. Vedla mě snaha, aby si laskavý čtenář mohl učinit obrázek o oprávněnosti vyslovených argumentů nebo naopak o jejich zpozdilosti.

A DISPUTE ON PARDUBICE'S EARLIEST HISTORY

The author of this paper responds to a polemic text by Tomáš Čurda entitled “*A schism in the earliest history of Pardubice and the phenomenon of archeology*”, published in a previous issue of this journal (Východočeský sborník historický 33, 2018, pp. 151–167). At the core of the dispute is the relocation of the Cyriac monastery and the church of St Bartholomew in Pardubice (mentioned for the first time in a written documented dating from 1295, destroyed in 1421 during the Hussite Wars). Čurda holds the opinion that the monastery and church were located in what is now Pardubičky (where his archeological survey discovered the foundations of a church and the remains of other masonry structures together with a burial site). However, the author of this paper holds a different opinion: that the monastery and church were located somewhere on the site of today’s historic city centre. The author finds evidence against Čurda’s claims in more recent archeological research which indicates that there was a settlement on this site at the turn of the 14th century. There also exists other indirect evidence which does not exclude the possibility that a church was located somewhere near the site where the city was later built. Archeological finds have shown that an aristocratic residence was located on the site of today’s castle in the final years of the 13th century. Čurda interprets a 1332 document as proving that the monastery was relocated to Pardubičky, but the document is in fact far from conclusive. An analysis of documents dating from 1349–1351 and delineating the boundaries of the Litomyšl diocese demonstrates that in 1350 there were three churches (monastic, parish and filial) in Pardubice; it is practically impossible that the church discovered in Pardubičky was both a monastic and parish church, while the filial church of St Giles was just 60 metres away (the church of St Giles is also mentioned in a 1295 document). Čurda presents the idea that the church of St Giles was merely a chapel (though he is not able to demonstrate its function), but the author of this paper disagrees. The author gives a number of arguments supporting his opinion that the church discovered in Pardubičky was the original parish church of St Giles, which probably ceased to function during the 14th century due to its partial collapse, following which a new parish church was built around 60 metres to the south-east. Documents indicate that the parish church of St Giles became a filial church in 1512.

